

Josip Kekez

MEĐUPROŽIMANJE USMENE I PISANE SREDNJO- VJEKOVNE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

A. Opći zadaci i dosadašnji rezultati poredbenoga is- traživanja usmene i pisane književnosti¹

Otkada postoji znanost o hrvatskoj književnosti, postoji zanimanje znanstvenih radnika za komparativno proučavanje usmenog i pisanog stvaralaštva. Dakako, takvo zanimanje nije slučajno: niklo je iz same strukture nacionalne književnosti. Hrvatska pisana književnost, kao uostalom i sve svjetske književnosti, oblikovala se jednim dijelom preko vlastitih tradicionalnih sadržaja a djelomice preko vanjskih poticaja.

¹ Zbog pionirskoga posla, u ovome bih se uvodnome dijelu osvrnuo u kraćim i izdvojenim natuknicama na opće stanje problematike, što naravno pokriva i srednjovjekovlje, da bih se tek potkraj s blagim prijelazom izravno koncentrirao na naslovljenu temu: zadaci i rezultati s obzirom na srednji vijek.

Kroz dugi vremenski period u hrvatskoj pisanoj književnosti tradicionalni utjecaj značio je, najvećim opsegom i nikada prekinutim kontinuitetom, odraz i utjecaj usmene književnosti. Hrvatska književnost svih razdoblja i svih stilskih formacija nosi u svojoj strukturi mnoge komponente poetike usmenoga stvaralaštva, pa taj podatak nije bilo teško uočiti već na prvi pogled i zainteresirati se za međusoban odnos. Budući da do sada interesiranje nije izraslo u realizaciju, konačno bi naša istraživanja trebala usmjeriti upravo prijelazu poetike usmenoga stvaralaštva među poetiku pisanoga i obratno, od početaka hrvatske pismenosti do danas.²

Uza sve što je zanimanje za problem prožimanja, susreta i dodira pisane i usmene književnosti relativno duga vijeka, ipak radova s toga područja gotovo ni nemamo. Ono nešto malo studija i pregleda što usputno načinju ovo pitanje ili kraćih, najčešće prigodnih članaka, u kojima se vapi za takvim radovima, pojavilo se istom u novije vrijeme. Danas se i prvi put osjeća prava i puna potreba za cjelovitom analizom interferentnih područja ovih dviju poetika. Tome su uglavnom uzrok dvije bitne komponente suvremenoga statusa znanosti o književnosti. Prvi je uzrok u trenutačnoj afirmaciji komparativnih i strukturalnih proučavanja u svijetu, pa i u nas; a drugi, koji je u uskoj svezi s time, ili, što je zapravo posljedica rezultata takvoga pristupa, leži u spoznaji da nije moguće napisati povijest književnosti jednoga naroda bez izvođenja zaključaka na njezinoj usmenoj odrednici u trajanju, pogotovu kada bi se ta odrednica mogla pokazati i bitnom. Jasno je samo po sebi da se ovaj problem, iako u nešto blažem i specifičnijem obliku, javlja i u povijesti usmene književnosti, koja bi trebala uzimati u obzir pisanu fakturu. Dobar povjesničar književnosti potiče ovakva istraživanja čim uoči da mu bez njih nije moguće dati ni poetiku književnosti u cjelini, ni poetiku pojedinoga razdoblja, pa u daljnjem izvodu ni poetiku pisca ili pojedinoga djela.

Smjena starih i afirmacija novih znanstvenih rješenja podržana kulturno-političkim osvježavanjem na realnim temeljima također je tražila novu orijentaciju i u stanovitu smislu nov posao ispočetka. Podsjetimo se, da se za stariju hrvatsku književnost, a navlastito za književnost humanizma i renesanse, u znanosti smatralo da je oblikovana samo pod utjecajem stranih tadašnjih i dotadašnjih književnosti i da je gotovo epigonska, pa čak i plagijatorska. Danas su takva mišljenja barem načelno korigirana, i nastoji se bez kompleksa istaknuti domaće uzore, a uvažavajući, prirodno, i nadalje izvanjske. Ali inercija će i ovdje doći do izražaja: i neki od onih koji se danas pozivaju na domaću podlogu, u svojim će radovima navoditi prisutnost usmene književnosti i odmah zatim taj

² Sveukupan korpus hrvatske pisane književnosti pokušao sam obraditi globalno u: a) *Susreti i dodiri usmene i pisane hrvatske književnosti do preporoda*. Magistarska radnja, rukopis, Zagreb, 1973; b) *Prisutnost usmene književnosti u pisanoj hrvatskoj književnosti 19. i 20. stoljeća*. Disertacija, rukopis, Zagreb, 1975.

važan podatak preskočiti, a pažnju posvetiti paralelama sa stranim književnostima. Domaći se podatak doduše uočava, ali se njime ne barata kao književno relevantnim. Pogledamo li naše donedavne povijesti i preglede književnosti, lako ćemo uvidjeti kako su i koliko su strani utjecaji naglašeni i prenaglašeni, čak i isključivi. I sada, kada u koji zadnji decenij znanost o književnosti takav isključiv stav suzuje te ga svodi na pravu mjeru i kad uopćeno iskazuje bitnost domaćega temelja i kontinuiranoga trajanja, onda i povijest hrvatske književnosti treba i mora izgledati drugačije; povijest sada traži nove potvrde, nove činjenice, dolazi do novih zaključaka; ona, kako već rekosmo, u mnogočemu polazi od samoga početka.

U kolikoj mjeri jedna poetika, u našem slučaju usmena književnost, jest prisutna u pojedinoga pisca, određenoga razdoblja i hrvatske pisane književnosti u cjelini, treba tek iskazati. Pri tome treba poći od već iznuđene i utvrđene činjenice o posebnom slijedu usmene i posebnom slijedu pisane književnosti jednoga te istoga naroda, specifičnima po predmetu obrade i po realizaciji obrade. Suvremeni rezultati to omogućuju, pa treba izbjegavati donedavna pitanja o opravdanosti govorenja o dvjema nacionalnim književnostima. Dakako, tek kada je ovo pitanje približno riješeno (kažem približno jer ne mislim da je posve adekvatno, no onoliko koliko se zadržava na planu suodnosa, posve zadovoljava) moglo se prijeći na proučavanje međuprožimanja dviju poetika.

Kada su dakle već postavljeni kameni-međaši među dvjema poetikama, zadatak je istražiti sve što je na književnom području teklo s jedne strane na drugu i tako prouzrokovalo stanovito djelovanje odnosno promjene. A ta djelovanja mogu biti vrlo raznolike naravi, receptivni i emisioni raspon u pravilu je vrlo širok, pa će se očitovati kao: sklonost svijeta osjećajnosti da se poistovjeti i skladno djeluje sa svijetom osjećajnosti na drugoj strani (Van Tieghem), proširivanje i obogaćivanje svjetonazora stjecanjem znanja, nastup novih ideja i općih shvaćanja, metamorfoza tehnike ugledanjem na umjetničke postupke. Potrebno je slijediti trag podrijetla poetika pojedinih pisaca i razdoblja, opću atmosferu; zatim važnije i općenitije činjenice, mišljenja, ideje i osjećaje unutar poetika. Dakako, zanemariti se ne smije ni kompozicija, stil, versifikacija i drugo. Također se neće moći mimoći ni eventualne antipatije, odbijanja, reakcije na poetiku usmene književnosti, tj. pokušaj zatvaranja u vlastite stvaralačke zakonitosti. Potrebno je osvrnuti se i na ovakve relacije, budući da su i one nerijetko bile vrlo plodonosne te da se analizom takvih stanja dađu objasniti neke pojave.

U svemu tome bit će prijeko potrebno posvetiti pažnju ne samo stvaratelju i primatelju nego i prenositelju, jer je ponekad prijenos moguć samo putem posrednika. Nužno je objasniti uzroke međusobnim prijelazima, susretima i dodirima. Također vidjeti kako i kojim putem ide usmena književnost u pisanu književnost (u ob-

liku objavljivanja, izdavanja, komentiranja, kritike ...). Ukratko: dobivena slika poetike pisanoga i dobivena slika poetike usmenoga u vertikalaj trebala bi otkriti mjesta na kojima se u horizontali te dvije poetike susreću, dodiruju, preplavljuju, odbijaju, zatim uzroke takvim pojavama odnosno posljedice kojima one rezultiraju.

Nema sumnje da je problem odnosa dviju nacionalnih književnosti vrlo opsežan — kad govorimo o mlađoj od njih, govorimo o književnosti koja je vrlo bogata i čije trajanje u stoljećima iskazujemo gotovo dvoznamenkastim brojem, ali je i izvan toga iznimno značajan — pa je izbor metodologije osjetljivo pitanje. Zbog značajnosti problematike, na što sam se već pozvao, ne bi bilo baš dostatno, što se inače u pravilu čini na drugačijoj građi, ostati samo na tome da se na lijevom dijelu stranice navodi primjer iz jedne, a na drugom dijelu stranice primjer iz druge književnosti, pa da se onda pozitivističkoj metodi pridruži deskriptivna — i problem je tobože riješen. Problematika je vrlo kompleksna, pa nema dvojbe da zaslužuje, što i građa traži, adekvatniji i dosljedniji pristup. Pozitivistička metoda može biti samo preliminarna, preliminarna toliko koliko će pružiti građe za objašnjenje uzroka i posljedica motivskim, tematskim, idejnim, jezičnim, stilskim, versifikacijskim, strukturnim, estetskim i svim drugim prepletanjima dviju poetika. Opravdana je ako potpomogne ukupnom objašnjenju interferentnih sfera. Zalažući se za metodski pluralizam, smatramo da se među metodama treba nalaziti i metoda unutrašnje rekonstrukcije. Što se pak tiče same opsežnosti problematike, rješenje vidimo u tome da prihvaćene metode budu globalne, globalno primijenjene na višestoljetno trajanje jedne razvijene književnosti. Pozitivistička, književnopovijesna, strukturalna, komparativnoestetska metoda npr. iznuditi će zadovoljavajuće rezultate tek ako obuhvate opsežnu građu i brojnu problematiku u biti, i ako interpretaciju obave na temelju dostatno brojnoga i reprezentativnoga izbora primjera.

U svemu tome, dakako, prijeko je potrebno ispuniti zahtjev primjene tzv. statističko-metodičkoga postupka. A to će reći da treba proanalizirati, istražiti i izvoditi zaključke na dovoljnom broju primjera, koji u svakom slučaju moraju činiti natpolovičnu većinu, jer jedino tako možemo uočiti ono bilo, onu normu, onu mjeru i onu kvalitetu koja je tipična i adekvatna međusobnim prepletanjima dviju poetika. Naravno, u konačnom oblikovanju istraženo-ga nema potrebe da se nalaze svi proučeni tekstovi niti svi karakteristični primjeri na kojima se građe zaključci; treba prezentirati samo one koji su najilustrativniji i čiji je broj dovoljan za određivost dotične pojave. Navoditi sve primjere nema potrebe ni zato što proces rada i zaključak ne bi time bili nimalo uvjerljiviji, a osobito ne i jasniji.

Manjkavost dosadašnjih komparativnih supostavljanja usmene i pisane književnosti vidi se ne samo iz nedostatka radova nego i iz povijesti književnosti, koje su u pravilu uvijek povijesti pisane

književnosti s usputnom nadopunom, ili bez nje, usmene književnosti; iznimke su samo primjeri koji potvrđuju pravilo. Letimičan pregled pokazat će da su povijesti hrvatske književnosti gotovo uvijek bile povijest pisane književnosti, što znači da im naslovi tek djelomično odgovaraju sadržaju odnosno da su takve povijesti manjkave s dva temeljna nedostatka: što su krnje, i što se dva različita sadržaja određuju istim mjerama. I stoga držimo neobično važnim da pisanju povijesti književnosti prethode radovi o međusobnim susretima i dodirima dviju poetika, pa makar te dvije poetike činile jednu povijesnu cjelinu u smislu, kao što svaka od njih ima svoj niz vlastitih subpoetika.

Kombolova *Povijest hrvatske književnosti do preporoda* npr. — inače iznimno dobra povijest — nije se ni osvrnula na dijakronijske zakonitosti usmenoga stvaralaštva. U Barčevoj *Jugoslavenskoj književnosti*, Zagreb 1954, poglavlje *Narodna poezija* smješteno je između književnosti XVIII. i XIX. stoljeća. Isti je slučaj i s knjigom: A. Cronia, *Storia della letteratura serbo-croata*, Milano, 1956, — poglavlje *Narodna poezija* naći ćemo na kraju knjige. Na početku stoji poglavlje *Narodna književnost* u Gerharda Gesemanna: *Die serbo-kroatische Literatur*, Potsdam, 1930. U posebne, obično vrlo kratke odjeljke smještali su usmenu književnost D. Bogdanović, D. Prohaska, P. Popović, A. Gavrilović, V. Jagić i drugi.³

Međutim, Medini, Vodnik, Skerlić i još neki ne daju ni odvojena poglavlja u svojim povijestima, već usmenu književnost samo usputno spominju u svezi s pojedinim piscem ili pojedinim razdobljem.⁴ A neki su praktičari »pokušali i živim primjerima, pjesničkim antologijama, pokazati kako da se ukine jaz među usmenom i pisanom književnošću«,⁵ analogno povjesničarima pod jednim naslovom, ali samo s dva tri primjera s područja usmenoga.

Iznimke su zaista samo iznimke, ali na žalost su one samo neuspjelo pokušaj, samo informativna kompilacija: I. Radetić, *Pregled hrvatske tradicionalne književnosti*, Senj, 1879; M. Lucianović, *Literatura popolare dei Croati-Serbi*. Trst, 1895; A. Gavrilović, *Istoriya srpske i hrvatske književnosti usmenoga postanja*. Beograd, 1912.

Proučavanju suodnosa usmene i pisane nacionalne književnosti prethodi i uvjet nacionalnoga određenja obiju faktura. Nevolja je u tome što su se usmene književnosti južnoslavenskih naroda če-

³ D. Bogdanović, *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, knj. I. Zagreb, 1915; D. Prohaska, *Pregled hrvatske i srpske književnosti*, I. Zagreb, 1919; P. Popović, *Pregled srpske književnosti*. Beograd, 1920; V. Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*. Djela V. Jagića. IV. Zagreb, 1953.

⁴ M. Medini, *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*. I. Zagreb, 1902; B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*. I. Zagreb, 1913; J. Skerlić, *Istoriya nove srpske književnosti*. Beograd, 1914; A. Barac, *Hrvatska književnost*. Knjiga I. *Književnost ilirizma*. Zagreb, 1954; Knjiga II. *Književnost pedesetih i šezdesetih godina*. Zagreb, 1960. No, Barac je ovdje ipak otišao najdalje: govoreći o pojedinom piscu, navodio je prisutnost usmene književnosti i njezino književnopovijesno i estetsko značenje u dotičnom književnom djelu.

⁵ Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti*. — »Umjetnost riječi«, Zagreb, 1967, br. 3, str. 238.

sto tretirale izvan nacionalne definiranosti, što znači više apstraktno nego realno. Dok je na svim drugim društveno-kulturnim razinama načelo ambijentalno-zavičajnoga uočeno pa se po njemu i postupa kao po nečemu što je posve prirodno — što dakako i jest — dotle za usmenu književnost to načelo kao da se mimoilazi, a bez njega povijest književnosti ostaje dužna odgovore na mnoga pitanja iz postajanja, oblikovanja i trajanja literarnoga stvaralaštva. Uostalom, ako je za jednu komparirajuću stranu to načelo usvojeno a za drugu nije, javlja se pitanje je li uopće moguće vršiti analizu.⁶ Tek kad je znanost sve ovo što konkretno a što načelno počela prerastati, mogla je uslijediti osnovica za poredbeno proučavanje usmene i pisane hrvatske književnosti.

Da je problematika odnosa dviju književnosti vrlo aktualna, uz argumente što sam ih već naveo, dade se zaključiti i iz radova suvremenih teoretika hrvatske književnosti, i inače znanstvenih radnika, te iz sveukupnog stanja znanosti o usmenoj književnosti i znanosti o pisanoj književnosti.

Ovaj je problem dobio na značenju i na mnogim znanstvenim simpozijima održanima u novije vrijeme: u povodu 400. obljetnice smrti Marina Držića, u povodu 400 godina Hektorovićeve *Ribanja*, a navlastito na znanstvenom zasjedanju o povijesti hrvatske književnosti od prije desetak godina. A za svjetski slavistički kongres, što će se godine 1978. održati u Zagrebu, ova je problematika na slavističkom planu najavljena za obradu u jednoj od središnjih sekcija.

I dok su od humanizma i renesanse naovamo (iako nemamo mnogo studija koje cjelovito obrađuju problematiku prisutnosti jedne književnosti u drugoj odnosno u pojedinom njihovom segmentu) neki povjesničari ipak uočavali problem te bi znali obilježiti mjesta prepletanja — doduše bez razrade, pa zbog toga i bez davanja adekvatne važnosti onome što naprosto da su i htjeli ni-

⁶ Da je to moguće i da se može ispravno postupiti, ilustrirat ću s dva novija primjera. U nedavno izišloj knjizi *Slovenske ljudske pesmi*, knj. I, Ljubljana, 1970, uz šezdeset i sedam slovenskih jedinica, izdvojeno je i deset sa susjednog hrvatskog područja. Kad se želi biti dobronamjeran i zauzeti korektan stav, onda se može poštovati i nacionalni tok drugih književnosti. Urednici ovdje nisu niti posvajali niti zatajivali tuđi dio građe, a trebao im je iznimno precizan znanstveni instrumentarij i jednako izniman napor da kažu kamo što spada. Ovo me izdanje podsjeća i na opću korektnost slovenskih znanstvenih radnika u pogledu prepletanja slovenske književnosti i usmenih ostvaraja sa susjednih područja. Često sam pri listanju slovenskih izvora (npr. pri sakupljanju građe za *Bibliografiju poslova i zagonetaka* svih jugoslavenskih usmenih književnosti — objavljeno u *Zborniku za slavistiku* Matice srpske, Novi Sad, 1973, knjiga 5.) bio ugodno iznenađen s koliko se znanstvenoga poštenja i smisla za primjenu kriterija kojima se određuju tokovi nacionalnih književnosti odnose slovenski proučavatelji. A počesto je bila potrebna najtankočutnija iznijansirano da bi se odredilo kojoj književnosti pripada dotični tekst. Mnogi bi znanstveni radnici i u nas i u svijetu, što se tiče nas i što se tiče drugih, na ovoj književnosti u tom pogledu mogli primiti puno poučnoga. A hrvatski kajkavski dijalekt i slovenski kajkavski dijalekti nisu ništa drugo u svome susjedstvu nego što su i ostali dijalekti ili jezici. Primjer drugi: U sedmoj knjizi *Zbornika za istoriju književnosti* Srpske akademije nauka (Beograd, 1969) objavila je Hatidža Krnjević opsežnu studiju o muslimanskim narodnim pjesmama *Erlangenskog rukopisa*. Autoricu je između ostaloga zanimalo koliko se može smatrati točnom Gesemannova teza o autorstvu i podrijetlu pjesama u *Rukopisu*, tj. da je ER cijelim svojim sadržajem upadljivo prožet proturuskim duhom i da u njemu nije mogao sudjelovati ni Turčin ni Musliman, jer je on sav »hršćanski«. Nakon detaljne i svestrane analize autorica otkriva čak 46 muslimanskih pjesama. Kad je dakle u jednom tako šarolikom zborniku moguće kazati što je što, onda je to svakako moguće i u drugim, ništa težim situacijama.

su mogli previdjeti — dotle sa srednjim vijekom počinjemo gotovo od ništice. U pogledu onoga što se u novijim razdobljima barem vidjelo, kazati nam je da se s obzirom na srednjovjekovlje nije ni pomišljalo, s iznimkom malog broja pojedinosti. Ponešto su od toga naznačili Strohal i Jagić, pripovijetku o čovjeku koji se prodao đavlu zahvatio je Pavle Stevanović, o »djevojci bez ruku« s obzirom na paralele u europskoj književnosti pisao je Pavle Popović, tema je zainteresirala i Š. Vučetića (*Odras folklornog stvaranja u našoj književnosti*, »Republika« br. 8-9, 1950), a neke pripovijedne suodnose dviju književnosti natuknula je i Maja Bošković-Stulli u predgovoru zbirci *Narodne pripovijetke*, koja je kao knjiga 26. izišla u kolekciji Pet stoljeća hrvatske književnosti u Zagrebu godine 1963. Neka opća mjesta istakao je i Eduard Hercigonja u svojoj *Povijesti srednjovjekovne književnosti*.

Možda nije suviše unaprijed kazati: prelistavši izvore pisane književnosti od *Bašćanske ploče* do danas, došao sam do zaključka da se pisana književnost oblikovala na materijalu usmene književnosti u svim stilskim formacijama i u svim razdobljima, pa tako i u srednjem vijeku. Jedna je književnost interferirala s drugom u svakom razdoblju zbog raznolikih razloga i na sebi specifičan način. Pogledajmo prvo jesu li, i ako jesu koliko su, odnosno na koji su se način ove dvije književnosti prepletale u prvim stoljećima pisanoga izražavanja, i koja su to mjesta na kojima su te dvije književnosti interferirale.

B—1. Bašćanska ploča u kontekstu narodne kulture

Već u jednom od najstarijih spomenika hrvatske pismenosti, u *Bašćanskoj ploči*, koja je ne samo spomenik u formi ploče nego i kamen-međaš nacionalne pisane književnosti — kad želimo obuhvatiti sveukupni korpus hrvatske pisane literature ne kažemo tek tako »od Bašćanske ploče do danas« — dakle već u *Bašćanskoj ploči*, da povežemo spomenik sa simbolom, kao što se u pismu prijelazno prepleću obla i uglata glagoljica (s blagom infiltracijom ćirilice) i kao što starohrvatski jezik teksta biva protkan elementima crkvenoslavenskoga jezika, tako napis sadrži i elemente usmenoga narodnoga iskaza, prakse narodnoga građevinarstva, narodnoga prava i asocira na narodni život inače.

Nakon što opat Držiha utvrđuje da je »Zvanimir« kralj hrvatski u svoje vrijeme darovao opatiji Svete Lucije gospodarsko dobro (*ledinu*), i nakon što je naveo imena uglednika koji su zacijelo bili nazočni činu darivanja, funkcionalno slijedi u narodu česta zakletva koja obvezuje sve prisutne na poštivanje dogovorenoga (ugovorenoga): *Da iže to poreče klni i Bog⁷* (Koji to poreče, prokleo

⁷ Prema čitanju Vjekoslava Štefanića. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, Zagreb, 1969.

ga Bog). U raznolikim kombinacijama sa životom u narodu je često i pozivanje na svete apostole, upravo onako kako je to navedeno i u tekstu *Bašćanske ploče*. Zato se na »Da iže to poreče klini i Bog«, što je već samo za sebe potpuno usmena narodna konstrukcija, nadodaje sintagma (odnosno navedena je konstrukcija lako povlači za sobom) na koju se narod također redovito poziva i koju susrećemo u više srednjovjekovnih pisanih djela: *i 12 apostola i 4 evanjelisti*,⁸ te s obzirom na zaštitnika opatije dodaje još i *svetaja Lucija, amen*.

Odmah zatim slijedi rečenica *Da iže sdě živet, moli za nje Boga* (Tko ovdje živi, neka moli za njih Boga), koja je ne samo jedna od mnogobrojnih varijacija (s obzirom na zavisni dio rečenice) s blagim otklonom stalne formule narodnoga govorenja i koja se valjda nerijetko mogla čuti i s propovjedaonice i u svakodnevnim susretima popova glagoljaša s narodom u kojemu su živjeli, nego je sastavni dio narodnoga običajnoga sklapanja ugovora i potvrđivanja onoga što su dvije strane zaključile odnosno uz zakletvu dodatak garanciji da se izbjegnju pravni i ljudski nesporazumi. Pa čak i više: to je narodni frazeologizam, religiozno i filozofski usmjeren, koji se održao sve do danas. Zato nije ni čudno da sadržajem i oblikom nalikuje na sentencije sa stećaka, koje su kao sastavni dio narodnoga mišljenja ušle u neke zbirke narodnih poslovice. A i u novije vrijeme na grobovima i spomen-pločama, posebno onima uz puteve, putnici-namjernici mogu naići na sličan apel.

Kao što je to redovit slučaj sa stećcima, i kao što je to također redovit slučaj u narodu prije svakog započinjanja bilo kojeg čina, kao što je to doduše redovit slučaj i u dvorskim kancelarijama (posebno je pitanje je li na stećke i svako drugo pisanje u kamenu taj postupak »sišao u narod iz dvorskih ureda«), tako i *Bašćanska ploča* počinje s narodnokršćanskom invokacijom: *V ime Ot/ca i Sin/a/ i Svetoga duha*.⁹

Nakon što su u *Bašćanskoj ploči* navedeni dostojanstvenici, koji su zacijelo bili nazočni pri darivanju, i nakon što je kletva obve-

⁸ Iz mnoštva potvrda izvući ćemo tek neke iz zaklinjanja, jer ovaj narodni oblik adekvatno iskazuje kome će se narod najčešće uteći za pomoć.

⁹ Ti tvari djavlja, hodi daleko od sego mēsta kadē jest list si. Sadē bo jesta 12 apostola i 4 evanjelisti ki obarujut sih rab božjih Matēva i Miheli i vsu dēt jeju ot vsakogo nasilovan'ja djavolskoga i ot vsakoje napasti . . . Vējmo i razumějmo da ove besedi i ovo pisan'je jest protivu všēm dēmunom i protivu vilam, i protivu mišecu ki otročcem škodit, jim i človeki.« (Prva polovica 15. stoljeća, *Amulet s molitvama i legendom o Sisinu* — prema Stefaniću, op. cit., str. 183)

»Zakljinam te 12 apostoli i zakljinam te četiri vanjelisti . . .« (Zapisao ili iz starijih zapisa prepisao pop Ivan Rudić godine 1703. Navedeno prema: *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige* R. Strohala, ZZNO, Zagreb, 1910, knj. XV, str. 139.)

»Zakljinam vas, dusi zali, 12 apostoli, 4 vanjelisti i 4mi starišinami i svimi svetimi i sveticama božjimi.« (*Isto*, str. 140)

. . . zakljinam vas 12 apustoli, zakljinam vas 4 jevanjelisti . . . da ne naškodite v kunfinih naših.« (17. stoljeće, »spisao« pop Anton Franki — prema *nav. dj.*, str. 146.)

» . . . dīte jel izmolilo ovako: — Dvanes' apostola, jedanes' mučenika, deset božji zapovidi . . . pet je rana Isusovi', a četir' su anđelista . . .« (20. stoljeće, *Dijete predano vragu*, pripovijetka br. 9 u *Studije i grada o Sinjskoj krajini*. — »Narodna umjetnost« knj. 5—6, Zagreb, 1967-68).

⁹ U *Vinodolskom zakonu* ona glasi: »V ime božje, amen«. A u *Poljiškom statutu*: »U ime gospodina Boga amen«.

zala nazočne da se darivanje ne poreče, uslijedio je nov stavak, u kojemu opat Dobrovit navodi da je s devetoro braće sagradio crkvu, i kada je podigao crkvu. I to povezujemo s uobičajenim postupkom u narodu pri podizanju relativno značajnijih zdanja. Uostalom, u vremenu oko *Bašćanske ploče* o tome su pronađene i mnoge potvrde, npr. *Plominski natpis*, koji je čak iz 11. stoljeća, *Krčki*, *Humačka ploča* kod Ljubuškog iz XI. stoljeća itd. Kako se *Bašćanska ploča* može gledati u kontekstu usmene književnosti pa evo i drugih oblika narodnoga stvaralaštva, navedenim relacijama dodajmo i podatak bitan za takve relacije da upravo iz epigrafike izvlačimo najstarije potvrde i glagoljskoga pisma i narodnoga jezika. U prošlosti je i narod na kućama od kamena uklesavao godinu gradnje, zidara, vlasnika, također spomenutom invokacijom ili s pozivanjem ponajčešće na Blaženu Djevicu Mariju ili na sve svete. Pri sklapanju ugovora okupili bi se uglednici, isto je i pri sastavljanju raznih zakonika, statuta, regula i slično, što se u nekima od njih i izrijeком kaže. A takvi su tekstovi kolektivna djela narodna — u pisanoj realizaciji s dominantnom voljom pojedinca — i ozakonjuju ono što je u narodu već dugo uobičajeno. I svi oni asociraju na srednjovjekovno zajedništvo i narodna okupljanja s izgrađenim svijetom društveno-duhovnoga (govorenoga) zadovoljavanja.¹⁰

Ako se možemo povesti za Hercigonjom, po kojemu se *Bašćanska ploča* »osim svoje prvotne praktične namjere otkriva kao književna poruka, estetički ostvaraj«,¹¹ onda uz svijet na koji se iz intelektualno isturene suvremenosti gleda na prošlost treba podsjetiti i na to da ako: »ono što frazu tog kamenog kartulara, s trodijelno segmentiranim sadržajem privlači u vidokrug i književnokritičkog (a ne više samo lingvističkog, kulturno i nacionalno-povijesnog ili paleografskog) interesa jest ritmičko pulsiranje, tempo, fluidnost njegove tekstovne strukture«,¹² onda u tome kontekstu treba nadodati, da upravo religiozno-običajno-narodnojezične konstrukcije što smo ih izdvojili iz *Ploče* pridonose estetskom ugođaju zasnovanom na pulsiranju. Jer ako su već stalni i prenosivi sintagmatski i rečenični sklopovi, tada bi mogli biti i sintaktičko-metrički modeli, što je osnovni uvjet formularne ustaljivosti odnosno prenosivosti. Rekonstrukcijom teksta uočavamo, da svi ti sklopovi slijede jedan iza drugoga i da s naknadnim susjednim segmentima čine najritmičniji dio teksta, čemu u dva posljednja retka što ćemo ih postaviti, udvajanjem prijedloga (kao ponekad na stećcima, kao u bugarsćice, te u lirske i epske pjesme) to biva podržano za element više:

¹⁰ I u ovome našem stoljeću mjesne vlasti u nekim, južnim, krajevima kontaktiraju s narodom koristeći upravo taj podatak.

¹¹ *Op. cit.*, str. 115.

¹² *Isto.*

Da iže to poreče
klni i Bog
i 12 apostola
i 4 evanjesti
i svetaja Lucija
Amen
Da iže sdě živet
moli za nje Boga
Az opat Dobrovit
zdah crěkav siju
i svojeju bratiju
s devetiju^{12a}

Udvajanje prijedloga metričkoga je značenja i nerijedak je versifikacijski postupak kod Vetranovića, Nalješkovića, Marina Držića i drugih iz njihova vremena. Proučavajući jezik djela Marina Držića, Rešetar je zaključio da je to sredstvo nazočno jedino u stihu.

B-2. Stećak kao znak

I dok na *Bašćanskoj ploči* susrećemo prvi put spomenuto na hrvatskome jeziku hrvatsko ime, a sam jezik, iz hrvatske redakcije staroslavenskoga, prelazi upravo u narodni jezik, uklesani natpisi na stećcima izraženi su sočnim narodnim jezikom, pa je dakako na takvim natpisima dominantna narodna misao, narodna filozofija, narodna mudrost, obično poslovičnog karaktera; tu je i narodna frazeologija, narodna jezična formula, narodna sintagmatika, narodni termin i slično. Pa i kad sadrže samo gol podatak, bez ambicije da ovjekovječe emociju, tekstovi na stećcima estetsko-filozofski su obojeni i u većini slučajeva djeluju kao općevaljana maksima. Gotovo uvijek im je smisao dublji i širi od gole konstatacije. Oni naprosto djeluju mitski; svaka sintagma i šira jezična konstrukcija, iako opsegom tek jezična minijatura, zapravo je simbol koji sjedinjuje pogansku i kršćansku svijest o plemenitosti ovozemaljskoga i o sudbi pojedinca u beskrajnu povijesnoga, pojedinac je znak u beskrajnome, što je vidljivo čak i prema nazivu: stećak, kameni grobni spomenik, narod zove »bilig«.

Iako su natpisi relativno raznovrsni, lako je uočiti i stanovite izoglose, jezične i motivske istovjetnosti na tim kamenim srednjovjekovnim spomenicima, čiji broj doseže i do nekoliko tisuća. Na njima je u pravilu ime pokojnika, podatak o njegovu mjestu u obitelji i društvenoj zajednici. Navodi se i uzrok smrti odnosno mjesto pogreba. I uvijek su takvi podaci popraćeni narodnom sintagma-

^{12a} Jedan primjer iz bugaršćice i jedan primjer iz epske pjesme:
»Od kralja od ugarskoga«;
»Kod Neretve kod vode studene«.

tikom, emocionalno obojenom: *na svojoj zemlji plemenitoj, na svojoj baštini, na svom plemenitom pod Kočerinom*. U Kosoru kod Mostara na kamenoj sudačkoj stolici, nađeno ih je tek desetak primjeraka, čitamo: *Si kamin Varda, či li je bio, či li je sade, či li neće biti*. Ovakvih i sličnih razmišljanja nalazimo na više mjesta, a dokaz njihove estetske vrijednosti i neistrošivosti poruke jest i to što su ih čak stoljećima poslije neki naši pisci inkorporirali u svoja djela ili na njima gradili svoju viziju svijeta i života. Dobar broj klasičnih djela dao bi se naprosto dešifrirati znakom stečka.

Stećak je i znak samoniklosti pisanoga književnog stvaralaštva. On je ujedno dio priloga koji definiraju samobitnost hrvatske književnosti u evropskoj srednjovjekovnoj oikotipskoj mreži. Stećak je zajedno s čitavom srednjovjekovnom hrvatskom epigrafikom — s povijesnim i pravnim spisima epigrafika u tom smislu tvori zaseban književni krug — također znak potrebe i mogućnosti nacionalnoga književnog stvaranja i njegova rasta, kad ni ne bi bilo uvlačenja u nadnacionalni kontekst. Koliko god impulsi sa strane znadu biti stimulativni, primjer stečka ipak biva znakovitim za realizaciju osobnoga i nacionalnoga kreativnog potencijala, bez obzira na izvanjska ugledanja. Moglo se to postići i usmenim izražavanjem, pa bi se ovo zacijelo ostvarilo i tehnikom što je uvjetuje pismo, makar se grafemi morali uklesivati, i makar ih čak urezivali nepisanimi.

U zidu katoličkog župnog dvora u Kočerinu kod Lištice nalazi se stećak prenesen s Kočerinskog polja, kojega jedan dio natpisa glasi:

To vrime mene Vigna dojde kon'čina i legoh' na svom' plemenitom' pod' Kočerinom' I molu vas' ne nastupajte na me Ja s (a)m' bil' kako vi jeste vi ćete biti kako jesam' ja.¹³

Jedan drugi natpis donijet će i ovu sentenciju: *A se leži Stipko Radosalić. Bože davno ti sam legao i vele ti mi je ležati*, a »voevoda Mitoš« razmišljat će o sebi i drugima ovako: *I mnogo ot moje ruke na zemlji bi, a ni ot mene niko ne bi mrtav ni dah ubiti*.

Ovakve su misli neki sastavljači s pravom unijeli u zbirke narodnih poslovice¹⁴, a neki su natpise sa stećaka unijeli i u antologije hrvatske poezije¹⁵. Tematski istovjetne poslovice nalazimo u narodu i izvan stećaka: *Živi će postat mrtvima, mrtvi živima nikada*, a u nekim krajevima (u Poljicima i poljičkoj okolini) i danas ljudi prolazeći pokraj groblja vele:

Dobro jutro, mrtvi ljudi,
Vi ste bili ka i mi,

¹³ Citirano prema: Šefik Bešliagić, *Stećci i njihova umjetnost*. Sarajevo, 1971, str. 61.
¹⁴ Nikola Bonifačić Rožin, *Narodne drame, poslovice i zagonetke*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 27, Zagreb, 1963.

¹⁵ Ivan Slamnig, *Antologija hrvatske poezije od najstarijih zapisa do kraja XIX stoljeća*. Zagreb, 1960.

A mi ćemo ka i vi.
Bog van dao pokoj višnji!^{15a}

Narodska misao izražena narodskom konstrukcijom vidljiva je i iz primjera kad se nekome želi pokoj vječni sintagmom *dobar san*, spominje se *vični dom*. Vidljiv je i narodni odnos prema mrtvima, strukturiran ritmom i sintaksom narodne poslovice:

Čovječe ... tako da nijesi proklet, ne tikaj u me. I da viste da ćete umrijeti i svi vi ...

Također i misao o tome što se kod čovjeka poštuje: *Ase leži dobri junak i čoek...*

Tekst na stečku ne samo da je »bilig« (znak) koji sjedinjuje usmeno i pisano u nerazdvojno, nego je i motiv-pokretač za novo stvaralaštvo i na području usmenoga: za predaje, legende, epske pjesme, običaje, vjerovanja i slično. Tako se, primjera radi¹⁶, uz više naziva za stečke upotrebljava u narodu i naziv »grčko groblje«, a veže se uz taj naziv predaja po kojoj su u ovim krajevima nekada davno obitavali Grci. U središnjoj Bosni i u nekim drugim krajevima pripovijeda se da su stećci ostali nakon što su divovi bacali kamena s ramena. Ako u nekome kraju postoji pripovijest o sukobu svatova u kojemu je većina izginula, onda se može očekivati i naziv »svatovsko groblje«. U takvim predajama i legendama sukob podsjeća i na obradu istovjetnoga motiva u epskoj pjesmi. Nerijetko susrećemo i priču i epsku pjesmu isprepletene oko svatovskoga groblja. Uz groblje na Morinama kod Nevesinja npr. paralelno s narodnim pričanjem živjela je i epska pjesma iste tematike. U pjesmi se izravno poziva na lokalitet stećaka:

Braćo moja, to j' istina bila,
I danaske to se groblje znade,
Gdje j' ukopan Mostarlija Mujo
I njegovi kićeni svatovi ...

Mnogobrojne stilizirane prizore iz narodnoga života što ukrašu stečke susrećemo i u epskoj pjesmi: žena gospodaru prihvaća konja za uzdu, dvoboji, ratnici, lovci i slično. Srednjovjekovni oblici narodnoga viteškoga života što se dadu očitati sa stećaka motivski podsjećaju na bugarščice, koje su također srednjovjekovni izraz (elemenata bugarščice nalazimo i u prozi srednjega vijeka). Tu su još i kola što ih plešu muške i ženske figure, što bi trebalo shvatiti kao isječak iz svijeta dotične sredine i povezati s postojanjem lirske pjesme i glazbe, bez obzira na to je li ili nije riječ o kulturnom kolu s pogrebnihi svečanosti. Nije rijetka na stećcima ni scena turnira. Možda bi je se moglo povezati s praksom starih Slavena da se u čast pokojnika održavaju viteški turniri.¹⁷ Nije nevažna ni činjenica da su se turniri, megdani i drugi oblici borbe odr-

^{15a} Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1906, knj. 11.

¹⁶ Navodim ih prema Bešlagiću, *op. cit.*, str. 21-22.

¹⁷ Motiv turnira nalazi se i na pečatu bana Ninoslava iz godine 1240.

žali i u mnogim drugim prilikama. Naime, neke se istovjetnosti nalaze i u epskoj narodnoj pjesmi, što bi možda moglo pridonijeti tumačenju epske pjesme u dubljoj prošlosti: njezinoj povijesti, povijesti njezine motivike i tematike, povijesti njezina stiha.

Zbog svega toga možemo kazati da se ovako i »prizorima na stećcima obistinjuje narodna pjesma te se jedno s drugim popunjuje«:¹⁸ usmeno i pisano srasli su u jedno oblikovanje, a onda je usmeno i pisano u tome dobilo nov poticaj stvaralaštva. Očitovao se taj poticaj i u narodnim vjerovanjima, basmama, čaranjima i vraćanjima. Tako se stećak kao specifičan kreativan ostvaraj uklopio u ostalo duhovno narodno stvaralaštvo, čije je podrijetlo iz dalekih poganskih vremena, i u koje je preko stećka odnosno preko religije uopće ušao i vjerski katolički sadržaj. Isto će se dogoditi i s basmama, bajanjima, vraćanjima, kako ćemo to još vidjeti, i drugdje i u ostalim vremenima. Uostalom, taj proces prepletanja poganskoga i kršćanskoga zahvatio je sve oblike usmene književnosti: i epsku pjesmu (ne samo mitološku), i lirsku pjesmu (ne samo obrednu), i retoriku (navlastito basme) i pripovijetke (bajke, predaje, legende). Zašto? Zato što je novi sadržaj bio također komponenta narodnoga života i iz nje se posve prirodno crpio sav kreativni potencijal.

Uza sve svoje specifičnosti s obzirom na epigrafiku i s obzirom na ostale oblike pisanoga izražavanja u srednjem vijeku, stećak je i znak koji sažeto definira u kojem su suodnosu usmeno i pisano stvaralaštvo hrvatskoga srednjovjekovlja: i opsegom, i genezom, i tehnikom, i jezikom, i motivsko-tematskim i estetskim interferiranjem.

B-3. Zapis popa Martinca kao primjer inkorporiranja usmene književnosti u biblijsku fakturu te heterogenosti jezika i stila

Pop Martinac pisao je u Grobniku glagoljski brevijar u znanosti poznat kao *Drugi novljanski brevijar*. Nakon katastrofalne bitke na Krbavskom polju, napisao je potresan tekst o teškom stanju Hrvata i umetnuo ga u *Brevijar*. Iako u *Zapisu* nalazimo i neke odlike povijesnoga spisa (početak npr.), pa ga mnogi i tretiraju samo kao izravno svjedočanstvo, nema razloga da ga ne držimo i književnim djelom, i još k tome vrlo uspješim. Bilo kao književni bilo kao povijesni zapis, tekst je zanimljiv kao primjer građenja kompozicije na tradicionalnom biblijskom i povijesnom dodavanjem fakture usmene književnosti, koju je zacijelo isto tako dobro poznavao i s kojom su on i njegova narodska sredina bili suživljeni. Neki su di-

¹⁸ Lovre Katić, *Stećci u Imotskoj krajini*. — »Starohrvatska prosvjeta«, sv. 3, Zagreb 1954, str. 158.

jelovi u *Zapisu* tako ritmizirani elementima usmene poezije, da ih čitamo kao stihove; zacijelo su i oblikovani utjecajem narodnoga stiha odnosno prenošenjem konkretnih stihova u proznu strukturu. Primjer koji navodim bio je pod pritiskom epskoga deseterca, a sadržaji izvora i teksta u koji se stihovi unose tematski su analogni.

U *Zapisu popa Martinca* čitamo:

Tāgda že poběždena bisi čest krstjanska, tāgda že uhitiše bana hrvatskoga ošće živuća, tāgda že ubiše kneza Ivana Frankapana, tāgda otpeljaše kneza Mikulu Frankapana, tāgda že ubiše bana jajačkoga.

Iz navedenoga dijela izvlačimo ove epske deseterce koji su reagirali na povijesni događaj:

... poběždena bisi čest krstjanska ...
uhitiše bana hrvatskoga ...
že ubiše kneza Frankapana ...
otpeljaše kneza Frankapana ...
že ubiše bana jajačkoga.

Način inkorporiranja vrlo je jednostavan; isti je kao i kod pisaca iz kasnijih razdoblja, npr. kod Zoranića¹⁹ ili kod petrarkista u stihovima:²⁰ s ponekim umetkom stih se pretače u prozni oblik. Kod Martinca je to još i vidljivije budući da je njegova inspiracija bila mnogo neposrednija, pa je znatno manje prozних umetaka, i blaža je preinaka narodnoga stiha.

Da je pop Martinac dobro poznao usmenu epsku pjesmu, pokazuje i tekst koji je uslijedio navedenom dijelu: ne samo da je tematika epska, nego je i dana tehnikom epske pjesme; deseterci se doduše na tom mjestu teže prepoznaju, no i tu je jedan dio koji je stalno mjesto epske pjesme odnosno dio epskog deseterca, a popu se Martincu nametnuo kao stilski efektivan dok je slijedio građu epske pjesme: nakon što »izide baša Rumanije i Vrhbosne« i nakon što je porobio Posavje — *pade pod Modrušu*. Koliko je pisac sužvljen s usmenom književnošću, pokazuje i narodna kolokvijalna poredba (susrećemo je često i u drugim srednjovjekovnim tekstovima) neposredno prije toga: ljude se prodaje na tržnicama *jakože skotu običaj jest* (u narodu: *živiti kako skot, kako je skotu običaj* i slično). Ova se poredba nalazi u potresnoj slici hrvatskoga življa nakon najezde Turaka:

Tāgda že robljahu vse zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave daže do Gore Zaprte, vse že dežele kranjske daže do mora robeće i harajuće i domi božje paleće ognjem i oltari gospodnje razdružujuće, prestarih že izbijajuće uružijem, junoti že,

¹⁹ Iserpnu studiju o tome napisao je Josip Vončina, *O porijeklu Zoranićeva proznog izraza*, »Umjetnost riječi«, Zagreb, 1968, br. 3.

²⁰ Josip Kekez, *Susreti i dodiri* ... (kao u bilješci 2).

děvi i vdovi, daže i kvekajućija čeda, plk božji peljajuće v tužē usilija svezani sući želēzom nā i prodajući je na tržišćih svojih jakože skotu običaj jest.

Martinčev se opis točno uklapa u obradbe mnogih motiva iste teme što su ih realizirale brojne usmene epske i lirске pjesme, balade pa i romance (u tome se metežu događalo da pojedinačne trame i sretno završe) te bugarščice, pa je Kombolova formulacija, kako je pop Martinac »gorko ... zabugario« na mjestu.

Zapismom popa Martinca u hrvatskoj pisanoj književnosti započinje epska tematika što je nameće tursko osvajanje. Nastavit će je Marulić, Vetranović i drugi. Pisano se i tematski nadovezuje na usmeno.

Martinčev zapis *Suprotiv Turkom* iz *Novljanskog II. brevijara* značajan je i kao primjer heterogenosti stila. On je zapravo vrlo tipičan ne samo kao »primjer naše najstarije poezije koja se nadahnula na biblijskim tekstovima i jeziku«,²¹ nego, kao što smo upravo vidjeli, i na stihu i stilu usmene književnosti. Martinčev zapis o tragičnom krbavskom porazu godine 1493. ujedno potvrđuje bogatstvo epske pjesme, bugarščice i drugih oblika usmenoga izražavanja u njegovo doba. Pri tome treba imati na umu da su i prije nadolaska Turaka na Krbavsko polje iz već opustošenih krajeva nadirali prema Zapadu i ljudi pred Turcima i vijesti o Turcima, i strah od Turaka, i da je to onda postalo građom za priče o tragičnim sudbinama, te su nastajale epske pjesme i bugarščice koje su obradile tu temu.

Kako je to već prije utvrđeno, Martinac je ovdje pod utjecajem biblijskoga, crkvenoslavenskoga jezika, i »aktivan odnos prema predlošku morao je, nedvojbeno, uvjetovati karakter jezika i stila Martinčeva zapisa u koji su — između ostalog — utkani frazeološki, stilski i terminološki klišeji upravo crkvenoslavenskoga teksta *Judite*, čija se prisutnost osjeća čak i u opisima pojedinih situacija«,²² ali je pod utjecajem i narodnih frazeologizama, epskih klišeja, ritmizacije narodnom pjesmom, motivike narodnoga pripovijedanja, epskoga i lirskoga pjevanja. Ovaj je tekst ujedno primjer miješanja crkvenoslavenskoga i narodnog jezika, a u oblikovanju književnoga teksta živo je prisutna uz biblijsko mišljenje i narodna misao; a vidjeli smo čak i više: usmena narodna književna tradicija daje svoj prilog oblikovanju teksta nekim svojim bitnim komponentama, koje će pridonijeti razbijanju šablone i podizanju teksta od povijesnog do književnoestetskog. Još je potrebno kazati, da su na sreću napokon prevladana mišljenja po kojima je Martinčev tekst samo auten-

²¹ Josip Bratulić, *Jedanaest stoljeća hrvatske književnosti*, časopis »Kritika«, br. 13. Zagreb 1970, str. 465.

²² Eduard Hercigonja, »*Liber Judith*« i Martinčev zapis »*Suprotiv Turkom*« iz *Novljanskog II. brevijara*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, sv. 12, Zagreb, 1971, str. 70. Da bi se vidio utjecaj predloška, Hercigonja donosi Martinčev zapis i odlomke teksta *Judite* iz *Vrbničkog I. brevijara*, *Brevijara Vida Omišljanina* i *Novljanskog II. brevijara*.

tičan zapis događaja iz duboke prošlosti,²³ tako da je ušao, smatramo s punim pravom, u antologije i zlatne knjige hrvatskog pjesništva.²⁴

B-4. Pravni i povijesni spisi: zakonici, statuti, listine, regule

U pravnim i povijesnim spisima hrvatskoga srednjovjekovlja nailazimo na tragove usmene književnosti, no ono što prvo treba spomenuti, jest to da su upravo zakonici, statuti, listine i regule potpuno formirane na osnovi narodnoga života, narodnoga mišljenja i također narodnoga iskaza; oni su deskripcija upravo zatečena faktičnog stanja. Što se tiče jezičnoga potencijala, ovi su spisi najbolji dokaz kako nema te kolektivne i individualne svijesti ni toga jezika koji ne bi bili u stanju iskazati ono što određenom vremenu treba, bez obzira na brojnost naroda koji se njime služi, i bez obzira na povijesno razdoblje u kojemu se jezik očituje. U kreativnom su smislu svi jezici potencijalno na istom stupnju. Povezanost pravnih i povijesnih spisa s narodnim životom i s narodnim jezikom načelno su uočili svi dosadašnji proučavatelji ovakvih dokumenata, iako bi svoja doduše točna zapažanja iznosili uopćenom formulacijom. Da su takvi tekstovi prožeti, ili još bolje tvoreni, navedenim komponentama, posve je razumljivo stoga što su u narodu nikli, što je narodna potreba za njima bila poticaj njihovu nastajanju, što im je bila svrha da posluže tom istom narodu u dotičnoj sredini i, što je najvažnije: predmet je obrade nužno uzet iz naroda pa je i sredstvo obrade pripadalo tom istom krugu. Poštivanje tradicije (dugotrajne) i vjera u zakone svojih otaca bio je kodeks koji je dao adekvatna rješenja. To načelo uostalom, unatoč svim ogleđanjima prema Istoku i Zapadu, vrijedit će i za sve druge pisane kreacije u srednjem vijeku, no dakako i poslije. Načelo pozivanja na domaće i na vlastitu tradiciju (to je načelo provjereno, kao što smo već mogli zapaziti i što ćemo još obilato nadopuniti, i na književnom planu) u *Vinodolskom se zakonu* ističe već na početku, gdje mu je uostalom i mjesto, a što samo potvrđuje visoko razvijenu svijest o vlastitome:

Zač do[vo]lje kr[at] videći ljudi ki bljudeći svojih stariji[h i is]kušenih zakon, zato ubo jedin po jedinom i [vsi] ljudi vinodolski želeći one stare d[obre z]akone shraniti je na puni, ke njih prvi v[sag]da su s[hra]njeni neurčeni, skupiše se vsi na kup [tako] crikveni tako priprošći ljudi. Svršen'jem [imē-

²³ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, str. 35: »Bez ikakve je zanimljivosti vlastiti kroničarski rad naših glagoljaša, koji nisu došli dalje od kraćih bilježaka . . . Poslije Krbavske bitke zabugario je gorko pop Martinac iz Grobnika u jednoj bilješci zbog Turaka . . . crkvenim stilom.

²⁴ *Korablja začinjavca*. Antologija čakavske poezije. Rijeka, 1969; Vlatko Pavletić, *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početaka do danas*, Zagreb, 1970.

juć zdrave svet u Novom gradu, pred obrazom toga istoga kneza Leonarda zgora imenovana, isbraše se od svakoga grada vinodolskoga ne vse starijši navkup, na ke vijahu da se bolje spominahu v zakonih svojih otac i od svojih ded ča bihu slišali. I njim narediše i ukazaše tesnim zakonom da bi vse dobre stare i skušene zakone u Vinodol činiti položiti v pisma, od kih bi se mogli spomenuti ili slišati od svojih otac i ded zgora rečenih, tako od sada naprid mogu se uleći blujen'ja te riči i njih děca [v] vrime ko pride, da nimaju primisal'ja v tih zakonih.

U kontekstu prema narodnome mjesto ljetopisā ipak je nešto izdvojeno; jednostavno zato što ljetopisi, za razliku od zakonika i statuta, ipak nisu podvrgnuti krutim suženim zakonima oblikovanja, elastičnost im je tvorbe ponešto veća, iako je i ovdje sloboda imaginacije sputanija negoli kod »čistih« književnih oblika. Jedno i drugo potvrdio je i *Zapis popa Martinca* kao što to npr. potvrđuje i *Ljetopis popa Dukljanina*, u kojemu ćemo naći mnoge tragove narodnoga kazivanja, u prvome redu narodne predaje, i to onim njezinim dijelom kojim se stanoviti lokaliteti objašnjavaju tzv. pučkom etimologijom. Doduše, s jednom razlikom: dok je predaja o postanku pojedinog mjesta ili njegova imena individualni kreativni čin s manjom ili nikakvom pretenzijom na povijesnu istinitost (znam da se u znanosti misli obratno), *Ljetopisu* je to podatak za istinu. Na taj je način *Ljetopis* protumačio ime grebena Radosavljev kamik, mjesta Civelino, Belina i drugo. Maja Bošković Stulli²⁵ navodi kako je životopis kralja Vladimira u *Ljetopisu* sav satkan od folklornih motiva, te među ostalim iznosi kao primjer legendu o blaženom Vladimiru na brdu Tarabošu, gdje je Bog uslišio njegovu molitvu te zmijama oduzeo otrov, kako se to slično događa i u današnjim usmenim legendama o svetom Gaudentu na otoku Cresu. Iako u traženju elemenata usmene književnosti u *Ljetopisu popa Dukljanina* i ima nategnutih analogija, ipak ostaje činjenicom da je kategorija usmenoga pridonijela građi *Ljetopisa*, iako ne u onoj formi kako se do nedavno smatralo, a ničim potvrđivalo.²⁶

Ono što je očito u *Hrvatskoj kronici* jest: 1. kolokvijalna narodna rečenica, 2. rečenica narodnoga pripovjedača, 3. opće stalne jezične narodne konstrukcije, koje nam i danas zvuče vrlo blisko ili su kao jezične fiksacije doprle do nas u gotovo nepromijenjenu obliku. Tako se npr. autor često poziva na kršćansku vjeru, koju zove *virom krstjanskom*, *virom Isusovom*, *virom Isukrstovom*; dakle u pravilu sintagma ima obratan poredak riječi: vira krstjanska/krstjanska vira; vira Isusova/Isusova vira; vira Isukrstova/Isukrstova

²⁵ U predgovoru zbirci *Narodne pripovijetke*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 26, Zagreb, 1963.

²⁶ Mnoga naša historiografska i književnopovijesna imena tvrdila su da je grada epskih pjesama naprosto prepričana u *Ljetopisu*. Prisutnost epske pjesme u *Ljetopisu popa Dukljanina* smatram da je sveo na pravu mjeru Nikola Banašević u knjizi *Ljetopis popa Dukljanina*, Beograd, 1971.

va vira. Sve ove varijante s postpozicijom atributa i danas žive u narodu, a to da su postale jezične fiksacije, omogućile su stilske i ritmičke potrebe.

U *Hrvatskoj kronici* građa iz hrvatske povijesti izložena je narodnom rečenicom, povodeći se za narodnom mišlju, za narodnim, ustaljenim procesom rezoniranja i govorenja, pa uz individualne attribute pisca čini tekst koji se čita sa zadovoljstvom. Da bismo potkrijepili tvrdnju o nekim općim mjestima narodnoga govorenja, navest ću nekoliko primjera iz *Kronike*:

I to mu ulize u misal (IX), ... u lipi i nesrićni grad Solin ... (IX), I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom raskošom, ni se nikogar bojaše, ni jim nitkore mogaše nauditi razmi gnjiv gospodina Boga ... (XXVII), I tako stojeći nekoliko dan nitkor ne bi tko bi tomu umil red najti i kralju niki put ukazati od odlučjenja njegova (IX) ... /idu/ tako oni na dobroga kralja Zvonimira komu ne daše ni progovoriti ... (XXVII) ...

U tome kontekstu treba gledati i elemente usmene pripovijetke i piščev komentar biblijsko-narodnom sentencijom:

I natoj skupi sve starce i mudrace gospodstva svoga ... (IX), ... dobri i sveti kralj Zvonimir ... zapovidi po sve kraljevstvo svoje da bude skupščina (XXVII), ... i krsti se sa svimi ki još u kraljevstvu njegovu bihu nekršćeni ... (IX), I bi, kako Pismo govori, da zli teg zlu plaću čeka (XXVIII), I ne bojaše se ubogi da ga izji bogati i nejaki da mu vazme jaki (XXVII).

Da su statuti i zakonici »iz naroda nikli, po narodnom mišljenju sastavljeni i razloženi te narodnom reč bi epskom obilatošću pripovijedani«²⁷ te da su puni »žive dokumentacije o narodnom životu« (Štefanić),²⁸ već je cjelovito poznato. Mi bismo ovdje uz ono što smo rekli o *Hrvatskoj kronici*, a što se odnosi i na sve tekstove ove vrsti, dakako uz specifičnost potvrda, naveli pokoji ilustrativni podatak na jezičnom planu.

... tko grede glavom da je dužan, a ina čeljad da ni dužna glavom (Poljički statut, 23a), I voda živa, ka nigdar ne prisiše, zove se da je stabula i negibuća (Poljički statut, 50c), ... bilodano ... (Poljički statut, 51a), A zakon je stari poljički da ... (Poljički statut, 51a), Ovo ću prodati, ako će koji bližnji kupiti, pristupi; ako le /neće/, a ja ću komu mogu (Poljički statut, 51a).

Za *Povaljsku listinu* Hercigonja je u svojoj *Povijesti*²⁹ umjesno primijetio da »kompozicija teksta u kojem se naziv strana i opis predmetâ pravnog posla, mjestimice prepliću sa živom kolokvijalnom frazom«. A *Istarski razvod* — o kojemu je Bratulić kazao da se

²⁷ Vatroslav Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, I. 1867.

²⁸ Član 76. *Vinodolskoga zakona* sličan je u tom pogledu uvodnom dijelu: »Ošće: ki ubo zakoni zvrhu pisani i vsi zgora rečeni i sabrani po rečenih općinah vinodolskih rekli su i potvrdili su potvrdeći i pokažući potvrdili su stare i iskušene zakone vinodolske i v njih su vsagda živili i njih ded i njih otci i vsi njih prvi.«

²⁹ Str. 120.

»ovaj spomenik naše književnosti i pismenosti (u isti mah) više doima kao putopis ili reportaža nego kao pravni tekst« — navlastito je pun kolokvijalnih rečenica, narodnih sintagmatskih fiksacija; prepoznajemo rečenicu narodne pripovijetke popraćenu mimikom, gestom, intonacijom, čestim reduplikacijama narodnog poslovičnog mišljenja kao i narodnog mišljenja i života inače:

I tako idoše ravno po grižah... i tako ravno pridoše van na ednu ravancu proti Plominu... i tu e edna gromača. Od tu idoše po grižah po starih zlamenèh i tako k dvoru šunberskomu... ki dvor e ležeći van z griž, i tu blizu, pred tim dvorom, naidoše na ednom kamiku edan star križ visečen, i zdola pod križ gre edan putić ki gre od toga dvora po Dragi k Plominu prek ednih niv: od tud višadči na ravnicu proti Plominu, tu e edna gromača...

Koliko *Razvod* sadrži građe iz narodnoga života, neka potvrdi i slučaj borbe riječima kao tehnike oblikovanja teksta, što se vodi pri optužbi da su pomaknuti međaši:

I gospodin Panšpetal govoraše: Vaša posilena to su činila! Pokažite vaše pravice ke vi imate, a ovo su moe, da budu znali ova gospoda razlučit meju nami i da budemo v dobrem susedstvu meju sobu živeli. A te zmutne ke vi este obikovali pokle se este vašega pravoga gospodina odvrgli i nega na posteले zaklali i nega red zatrli, a tomu se predali. Zato e pravica vapila da se krivica potare, v koji ste vi stali... i veliko vrimena i let za prokleteh zato držani.

Izbor narodnog leksika i narodno stilsko oblikovanje, narodna fraza, poslovice, ritmizacija narodnim stihom, tok misli i uvjerljivo narodsko reagiranje daju ovome tekstu retoričko obilježje s punom estetskom vrijednošću, na čemu bi mogli pozavidjeti i općenito poznati primjeri govorničke vještine.

Sličnih je segmenata u *Razvodu* poviše.

B-5. Ne poznaju li možda usmenu književnost i biblijsko-liturgijski tekstovi?

Pitanje pretendira na pozitivan odgovor, iako s obzirom na poetiku i namjenu odnosno neizvornost ne bismo očekivali prisutnost usmenoga u pisanome čak ni u manjoj mjeri. Ako toga ipak ima, samo je znak koliko je tradicija usmenoga stvaralaštva živa i kako se čak ni ovdje ne da mimoići. Ovakvi tekstovi prepoznatljiviji su po dubokoj jezičnoj starini, no uza sve to zadiru u njih i mlađe jezične crte (susrećemo npr. obilje ikavizama) pa i gdje koja poredba poznata iz usmene književnosti, ponekad i stalni epiteton iz narodne pjesme i slično: *pojasom zlatim* (Ivanova apokalipsa); *Glava že jegu i vlasi bili jako i jarini, jako i snig* (Ivanova apokalipsa); *pla-*

men ognjeni (Ivanova apokalipsa); *V Dalmaciji v Solinê gradê* (Pohvala sv. Ćirilu). Narodni instrument, *gusle*, razumljivo je što se često spominje u pučkim vrstama srednjovjekovne književnosti, no kada zađe čak i u brevijare, bivamo ugodno iznenađeni:

Vstani slavo moê. vstani psaltiru i gusli. vstanu rano. (Brevijar Vida Omišljanina iz godine 1368, 96a)

A kada je riječ o tekstovima liturgijske namjene koji se svojom formom približuju nekom specifičnom obliku usmene književnosti, onda će usmena književnost jednostavno poslužiti za tu svrhu. Tako je obredu otkrića i adoracije križa na Veliki petak najprihvatljivija tužbalica. Na početku teksta *Ideši že, milostivče, ka požrtiju* — koji je uzet iz *II. vrbničkog glagoljskog misala* iz godine 1462. i koji se u Vrbniku pjeva čak i danas — nalazi se didaskalija (svi obredi na Veliki petak ili su drama ili su nalik na nju), koja upućuje da dva svećenika pjevaju tekst tugaljivo poput žena narikača:

Potom vazmeta 2 žakna križ pokrven i stavša pred oltarem i vspojeta umiljeno kako ženi plačivice.

Važan je podatak da je didaskalija prisutna u pisanom djelu i da je postavljena tako da daje uputu o tome kako treba interpretirati pisano djelo, mjereći ga dominantnijim i primarnijim oblikom usmene književnosti: novo, manje poznato pisano djelo, upućuje se na općepoznat pojam. Dotičan pisani tekst i djeluje kao usmena tužaljka, posebno stihovima koji se ponavljaju i vokativima u njima; ponovljeni stihovi kao i u bugarščici zaokružuju misao, a ponovljeni vokativi tonski uokviruju stihove, pa se postavlja pitanje nije li tekst strukturiran na temelju tužaljke koju zovemo bugarščicom i ugledanjem na narodne tužbalice; tekst podsjeća i na jedno i na drugo:

Ideši že, milostivče, ka požrtiju za vsêh.

Ne tebe li že se otvrže Petâr ki obetovaše se i umrêti s tobouju.

I ostavi te Toma ki vsêm učenikom tvojim govoraše:

Pojdem i mi da umrem š njim.

Se ni jedin ot têh umirajet, takmo ti sam jedin, Gospodi,

iže me prečistu shranil jesi, sinu moj i Bože moj.

Pridête i vidite Boga i človêka viseća na križi,

iže me prečistu shranil jesi, sinu moj i Bože moj.

B-6. Prva bilježenja i prvi komentari usmenoga stvaralaštva

Suodnos usmene i pisane nacionalne književnosti u srednjemu vijeku, kao i u svim ostalim razdobljima, postaje jasnijim ako se možemo pozvati i na bilježenja, objavljivanja, komentiranja i slično. Dok je to za sva ostala razdoblja uočeno pa je taj podatak i uno-

šen u književnopovijesne interpretacije, zadržavajući se na 16. stoljeću kao donjoj granici, srednji nam je vijek ostao izvan dohvata iako je građa stajala na raspolaganju. Prema vrelima kojima raspolazemo, najstarija bilježenja usmenoga stvaralaštva sežu čak u prvu polovicu 15. stoljeća, ako možda ne i u 14. stoljeće. I što je također od važnosti, takva su zapisivanja čista bilježenja na terenu, bez izravna povezivanja s pisanom književnošću (neizravna veza dakako postoji), što nisu ostvarila ni neka kasnija razdoblja u kojima je proces književnoga stvaralaštva i odnos prema njima bio manje etiketiran. Sve to, kao i interferentna područja dviju književnosti što smo ih već ocrtali i kojima ćemo još dodati nova, potvrđuje glede opsega i intenziteta trajanja postojanje usmenoga stvaralaštva u predrenesansnom dobu, a ovo opet objašnjuje razloge prožimanja dviju poetika i u najranijem razdoblju pisanoga izražavanja.

Oblik usmene književnosti što su ga naši popovi glagoljaši bilježili i o kojemu također nalazimo podataka u srednjovjekovnim pisanim proznim vrstama, pa i u glavnih predstavnika renesansne književnosti (npr. u Marina Držića) te u pisaca iz kasnijih stilskih formacija, spada u retoriku.^{29a} Retorika kao dio usmene književnosti istom se u ovo naše vrijeme počela proučavati i javnosti prezentirati u zbornicima i antologijama, ali pri tome se uzimaju u obzir samo primjeri sakupljeni u ove naše dane te oni što ih je od početka 20. stoljeća donosio *Zbornik za narodni život i običaje* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u sklopu etnološke građe. Začuđuje da se nije posegnulo za najstarijim vrelima ili ih se barem označilo u literaturi i u historijatu zanimanja i bilježenja. A po mnogočemu su primjeri zapisani u 20. stoljeću istovjetni s onima iz najstarijih razdoblja. U starijim je vrelima i broj estetskih vrijednosti veći a tematski raspon širi, što je i razumljivo s obzirom na činjenicu da se ovaj narodni oblik povlači pred nastupom modernih vidova kreacije.

Različiti zapisi zaklinjanja, čaranja, bakanja, molitava, u mnogome su slični ovima u naše dane, što je objašnjivo njihovom dugom tradicijom i zatvorenosti interpretacije. Da su ti retorički i običajni oblici zaista narodni potvrđuje upravo ta istovjetnost strukture te analogan interpretativni postupak u srednjem vijeku i danas. U prilog tomu služi i svjedočanstvo objavljivača egzorcizama iz starohrvatskog glagoljskog spomenika Rudolfa Strohal,³⁰ a ono se opet podudara s izlaganjem današnjih kazivača na terenu. No, argument tome nalazimo i u službenom crkvenom stavu (komentar) prema njima. Npr. u glagoljskom se *Korizmenjaku* (Kolutičev zbornik iz godine 1486) izrijekom veli:

^{29a} O bilježenju i komentiranju poslovice, zagonetaka i nekih drugih usmenih oblika govorim u daljnjim potpoglavljima.

³⁰ Rudolf Strohal, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige*. — *ZZNO*, Zagreb, 1910, knj. 15, . bilješka 1.

... ti činiš grih od sakrileja kada ti nosiš ke cedule ili ka pisma pri sebi i va nje veruješ ili kada činiš bajati.³¹

Dakako, katolički je službeni stav uvijek bio negativan u odnosu prema raznim bajanjima, čaranjima, praznovjerju i sličnom. Uostalom, oni i nas zanimaju samo kao književnopovijesna kategorija. Ti su oblici nedvojbeno duboke prošlosti, i čvrsto su bili ukorijenjeni u narodu, no posve je jasno — kao što je to slučaj i s još nekim vrstama usmenoga stvaralaštva — da su poprimili elemente kršćanskoga; time je retoričko obilježje uvjeravanja dobilo samo argument više, i narodna je retorika zbog toga u srednjem vijeku dobila poticaj intenzivnijem trajanju a ne povlačenju.

Od oblika retoričko-egzorcističkoga stvaralaštva izdvojit ćemo starohrvatski glagoljski spomenik što se nalazi u arhivu JAZU pod signaturom IV. d. 55. Izdao ga je i opisao Rudolf Strohal godine 1910.³² Čitav spomenik nije ispisan u isto vrijeme, i smatra se da su neki dijelovi napisani još u 14. stoljeću, no većina ih je iz 15. stoljeća. Spomenik je pisalo više ruku.³³

Rukopis je zanimljiv i po tome što nekim svojim umecima navodi na pomisao o postojanju nekog drugog rukopisa, u kojemu bi bila retorička građa a možda i građa drugih vrsta usmene književnosti. Pronađeni se rukopis lokalizira u Hrvatsko primorje, negdje između Senja i Rijeke, no građa mu je zacijelo iz užeg pa i dubljeg zaleđa. Rukopis sadrži načine kako liječiti razne bolesti,³⁴ više primjera čaranja i jednu molitvu. Što se tiče narodnog liječenja, tu su već općepoznate teme iz naših dana: što činiti kada boli glava, kada zmija ujede, kada boli zub; tu su i obrambena sredstva protiv more, zlih čina itd. Spomenimo samo da se u istom Arhivu JAZU uz ovaj stari izvornik nalazi i glagoljski zbornik zaklinjanja iz godine 1703, a pod signaturom III. a. 5. egzorcizmi protiv nevremena, zlih duhova i slično. Sličan mu je i glagoljski spomenik što se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (pod signaturom S. M. 32. F. 24.) a ispisaio ga je pop Antun Brzac, koji je živio na prijelazu 17. i 18. stoljeća.

Da su u egzorcizme, basme i ostale retoričke vrste usmene književnosti ulazili elementi crkvene pisane literature kao dodatna komponenta retoričkom uvjeravanju, već smo nekoliko puta istaknuli; no događalo se i obratno: retorički oblici zadiru i u pisane tekste, posebno u apokrifne i priče. Pri emisiji biraju one struk-

³¹ Valjavčevo izdanje, 126.

³² *Op. cit.*

³³ »Mjestimice pisan je rukopis ustavnim glagolicom, da se čini kao da je štampan (3., 4. i 5. strana), te držim, da je ovaj dio rukopisa najstariji, gdješto pisan je lijepom i okretnom kurzivnom glagolicom, a gdješto miješa među glagolska slova i latinska«. (Strohal, *op. cit.*, str. 120.)

³⁴ Dva primjera:

a) *Čini, da ti jedna žena ne more zla učiniti: Vazmi suora i korena komorača, ki kopan bude na večere svetoga Ivana, tr nosi pod pazohu, i ne movet naškodit.*

b) *Čini mir meu ženu i mužem: Vazmi l list javorike, tre piši ova znamenja, tre postavt pod prag: (sljede »znamenja«).*

Navedeno prema Strohalu, u izvorniku interpunkcije nema.

ture i teme u koje će se najlakše i bez otpora uklopiti (npr. *Legenda o Sisinu*) i vežu se uz one likove i pojave čiju nadmoć slabiji u sukobu i nemoćan u objašnjenju pripisuje »činima«, »čaranjima«, »čedulama« i sličnom (npr. *Lucidar*, *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera*, *O prekrasnom Josipu* i drugo).

B-7. Usmena književnost naprama prilikama, apokrifno-legendarnoj i svjetovnoj prozi

Arhetipovi većine legenda i apokrifnih pripovijesti našli bi se u ranoj povijesti crkve, odakle su se (paralelno su nastajale i nove tekstovne jedinice) postupno širili horizontalno-geografski i dijakrono-historijski od naroda do naroda, iz perioda u period. U pojedinim narodima bi se transformirali prema zahtjevima i mogućnostima dotične sredine i dalje trajali u adaptiranoj formi. Pri tome je adaptacija znala transponirati i metamorfozirati izvornik do neprepoznatljivosti. U transmisijsko-adaptacijskom procesu kod Hrvata sudjeluje prvenstveno narodna pripovijetka, koja — podržana i drugim čimbenicima — receptivne tekstove postavlja u nacionalni kontekst. Zbog toga ovakva djela sadrže crte zajedničke svim narodima, ali i specifična obilježja u svakom narodu. Adaptiranu formu omogućila je i većim dijelom ostvarila narodna pripovijetka, a ova je pak s druge strane posvajala motive, teme, tehniku oblikovanja i slično iz receptivne proze i tako se pridružila ostalim oblicima usmene književnosti: epskoj pjesmi, lirskoj pjesmi, poslovcici, zagonetki, retorici, koje su svoj motivsko-tematski raspon širile i obogaćivale građom s druge strane. Kroz srednji vijek i kroz kasnija razdoblja, sve do danas, usmena je književnost u mijeni svoje poetike zadržavala ili unosila elemente strukture srednjovjekovnih djela. I sada smo upravo na onom mjestu koje obilježujemo najintenzivnijim i najširim prijelazu pisanoga u usmeno. Navoditi sve paralele u svim vrstama i u pojedinim povijesnorazvojnim razdobljima prerасlo bi okvire ovoga rada. Globalno je to ipak poznato; drugo je pitanje što pri reprezentiranju nije dostatno prezentno. No svejedno bi prethodno trebalo još riješiti neka uvjetna pitanja; npr. što sve pokriva pojam srednjovjekovne pisane književnosti i kolika je sfera koja ne pripada isključivo ni usmenome ni pisanom, odnosno je li otklon od pisanoga značio priklon usmenomu stvaralaštvu.^{34a}

Iako nam je ovdje, zbog određivanja književnopovijesnog trajanja hrvatske književnosti, posebno važno uočavanje transmisijske od usmenoga prema pisanome, ipak ćemo reći još nešto o prisutnosti pisane naracije u usmenoj prozi. Osim općenito uzetih internacionalnih i nacionalnih osobina legendarne i apokrifne proze kod

^{34a} Zeleći govoriti o tome, prijavio sam referat za VIII. međunarodni slavistički kongres, Zagreb, 1978, pod naslovom *Suodnos usmenoga i pisanoga u hrvatskome srednjovjekovlju*.

pojedinih naroda odnosno njihova utjecaja na usmeno pripovijedanje, došlo je kod Hrvata razvijenošću tzv. prilika do specifičnosti narodnog pripovijedanja, što u kontekstu zadanome naslovom vriedi barem spomenuti.

Kako se to u znanosti tvrdi, popovi glagoljaši nisu »izumili« unošenje ovakvih pripovijesti u svoje propovijedi, nego su taj propovjednički postupak preuzeli od susjednih Talijana, iz čijih su vrela i primjere crpli. U takvim slučajevima naša bi narodna pripovijetka sudjelovala u prijevodu, kao što bi i poslužila popovima glagoljašima pri oblikovanju vlastitih primjera. Kada je riječ o prilikama, stranim vrelima i njihovoj prisutnosti u nas, u pravilu se uvijek navode bosanski franjevci, a posebno Divkovićeve »Beside«, kao ilustracija za njihov život i u kasnijim stoljećima. Prilika se pojavljuje kao slikovit oblik mišljenja, ili mišljenja u slikama, ili kao metafora (funkcionalna je i kada stoji sama za sebe), ili kao parabola, što također jest, i što kao tehnika mišljenja i danas služi u mnogim društvenim djelatnostima (u retorici, diplomaciji i drugdje); otuda joj i ime, budući da jedno priliči drugome; njezin je sadržaj »slika i prilika« nečega drugoga; prilika je dakle redovito dio strukture crkvene propovijedi od najstarijih vremena do danas; služila je i služi za to da (1) bude pomoćno sredstvo pri oblikovanju i interpretiranju propovijedi, (2) zaokuplja pažnju slušatelja i konačno (3) značajan je retorički prilog uvjerenju u ono o čemu se publici propovijeda. (Ostavila je prilika traga i u svim stilovima pisanoga izražavanja: od uredskoga do znanstvenoga.) Upravo o prilici i njezinu postavljanju u dramsko-misnu strukturu najviše je ovisio uspjeh izvoditelja na oltaru, a puk je u tome bio nepogrešiv recenzent. Mnoge su od tako uspjele oblikovanih i uspjele interpretiranih postale narodnom svojinom, pa mnoge još i danas žive kao usmene pripovijetke u istoj formi odnosno više ili manje izmijenjene. Ostatke takvih prilika, pa i potpunih paralelnosti, naći ćemo u zbirkama s užih područja, kao što su tri Strohalova zbornika³⁵, kao što su Mikuličićeva i Valjavčeva zbirka; nalazimo ih i u rukopisnoj građi Maje Bošković-Stulli u Institutu za narodnu književnost, a odrazile su se i na neke primjere s kajkavskog i čakavskog područja zastupljene u *Narodnim pripovijetkama* iz kolekcije Pet stoljeća hrvatske književnosti i u nedavnom njemačkom izdanju što ga je Bošković-Stulli priredila pod naslovom *Kroatische Volksmärchen* (1975). U navedenim vrelima primjeri su iz različitih područja pa i iz različitih vremena zabilježbe, pa su prikladni za provjeru odstupanja od prilike, adaptacije sredini i adaptacije poetici usmene pripovijetke.

Transmisija motiva usmene pripovijetke iz prilika, utjecaj takvih motiva na kompoziciju usmene pripovijetke i na izbor i obliko-

³⁵ Iz svoje tri zbirke Strohal je sam izvukao neke naslove kojima je paralele našao u prilikama (vidi ZŽNO, knj. XXI, str. 239-240): *Vrag u crkvi iz Oštarija*, *Kako je jedna mati vidila dite, koje joj je umrilo i za kojim je uvijek plakala iz okolice Karlovca*, *Kako je vrag kupoval u Karlovcu na placu konje*.

vanje likova u usmenoj pripovijetki, specifičnost epizoda i mnogo toga drugoga, književni su podaci kojima obiluje povećai broj hrvatskih pripovjedačkih jedinica. Pa kako se pisana hrvatska književnost između ostaloga od nekih južnoslavenskih književnosti razlikuje upravo po tome što joj je usmeno stvaralaštvo bilo jedan od odlučnih konstitutivnih faktora, tako se i hrvatska usmena književnost, na ovome planu pripovijetka, razlikuje od nekih slavenskih usmenih književnosti i po tome što se u oblikovanju služila pisanim djelima razvijanima samo u njezinu ambijentu.

Sva prozna djela što smo ih označili naslovom uz obilje istovjetnih elemenata s usmenom pripovijetkom, epskom pjesmom, poslovicom, egzorcizmima, vjerovanjima i slično, očituju i stilski sredstva usmene književnosti, narodnu kolokvijalnu rečenicu, narodnu frazeologiju, sintagmatiku, narodsku misao, ideju i drugo:

Vrème se zlo jest, ti že jesi krasna, *jeda v druguju napast vpa-deši v goršu prvije (Djela Pavla i Tekle); I sede pod tim stlpom da vi ča oće biti (Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera); ... imamo vsi pomriti od glada (Isto); I spraviše ljudi 227 i metaše žrib oba nje (Isto); ... dvi sitovan'ji sitovaše i dva plača plakaše ... (Protoevanđelje Jakovljevo); Adam i Euga kada izignana bista iz raja vlasti i slasti, stvorista sebe krov (Život Adama i Eve); Kako možet biti da bim ja vzložil ruku moju na te ... (Isto); ... od mojih sinov imijte dobru pomnju ... (O djevojci bez ruku); ... sede na prěstolě zlatě i vazam prsten zlat ... (Legenda o svetom Aleksu); ... razbigoše se vsi ki kamo more ... (Legenda o svetom Mavru); ... a proče njeka ženska glava da vidi vašega sina (Barlaam i Jozafat); Sada mi povjeđ, jere tvojega života nije (Isto); ... crn kakono ugalj (Isto); ... a ti si oto strašiv pogledati (Isto); ... i vide na njem světlo oružje ... (Rumanac trojski); ... i čašu zlatu ... vrataru da ... (Aleksandrida); ... i na onu stranu prejde cil i zdrav (Isto); ... lipa bo je i mudra i vele od dobra roda je (Isto); Budi carstvujući zajedno sa Aleksandrom, kći, koga vas svit ni vridan vlasa ki odpade od glave njegove (Aleksandrida); I biše blaženi Mikula čista pogleda i tihe besede ... (Čudesa sv. Nikole); ... to ne more biti ... (Legenda o životu sv. Pavla); ... svedoka imam gospodina Boga (=Bog mi je svjedok) ... (Isto).*

Česta pojava u srednjovjekovnim tekstovima otvaranja nebesa (npr. apokrif o smrti Bogorodice Marije) ušao je u usmenu književnost, posebno u predaju, gdje je obilno korišten i gdje je kao motiv okupio oko sebe i razvio mnoštvo vjerovanja i jezičnih minijatura u obliku usmenoga predanja i tako obogatilo ovaj oblik kreacije za jednu novu tematsku i estetsku dimenziju.

I apokrifi, i čudesa, i svetačke legende, te priče i romani služe se tehnikom naracije; stoga je i razumljivo što su upravo epski oblici usmene književnosti, pripovijetka i epika u stihu, dali svoj

obilati prinos oblikovanju brojnih primjera ovoga dijela srednjovjekovnoga pisanoga stvaralaštva, iako se doduše neće ustručavati ući u njihovu poetiku ni druge vrste usmenoga stvaranja. Tomu je, s druge strane, pridonijela i njihova značajka da nisu namijenjeni liturgiji, pa je mogućnost odstupanja bila veća. Sloboda stvaraoca i interpretatora bila je manje ograničena, pa je usmena književnost jednostavno »harala« pisanim tekstom, budući da je autoru ili adaptatoru bila barem isto tako prihvatljiva kao i estetika pisanih djela. I što je pisano djelo bilo udaljenije od službene namjene, i usmena je književnost mogla više doći do izražaja. Kako je to već uočeno, ista postavka vrijedi i za narodni jezik.

Navedeni oblici srednjovjekovne književnosti služiti će se ne samo oblikovnim odnosno stilskim postupcima usmene kreacije, nego će često naprosto posvojiti prikladan tekst — u ovoj vrsti emisije ponajčešće je to usmena pripovijetka — i samo ga prilagoditi svojoj potrebi usmjerivanjem tijeka radnje prema religiozno-odgojnom cilju. Da će se događati i obratno, također je jasno. Doduše narod lako ne mijenja tradiciju; ustaljen način života, mišljenja, stvaralačkog čina kao i sve drugo trajalo je stoljećima pa i tisućljećima kao provjerena životna istina, i moralo bi se zaista nešto iznimna dogoditi da bi se ustaljene forme počele nagrizati; moralo bi se prije toga zapravo početi mijenjati narodno ustrojstvo. Novo se ipak postupno prihvaća i traje paralelno sa starim, jedno drugo ne ugrožavajući. Kršćansko ulazi u svijet prijašnjega bez otpora i uopće ne djeluje kao uvezen element; jedno uz drugo živi »demokratski«, što je samo dokaz više koliko su tvrdnje o »mračnom« srednjem vijeku laičke. Estetika vremena zadovoljava estetiku osobnoga i estetiku kolektivnoga u istoj mjeri, što se i prije i poslije srednjega vijeka rijetko događalo. I to je dovoljan razlog da ga se smatra demokratskim, bez obzira na mogućnost drugačijih ocjena iz različitih vremenskih sustava. To je ujedno i dovoljan razlog da ga se i u svakom drugom vremenu ocijeni umjetnički neoskudnim. Čini se da naše doba istom počinje bivati zreliim da otkrije estetiku srednjovjekovlja, pa smo zasad u ocjeni krajnje suzdržljivi.

Nevjerojatnim zbivanjima naslovljenih narativnih tekstova usmena se pripovijetka mogla lako pridružiti svojim motivima i temama, svojom strukturom i svojim stilskim sredstvima. I takva su djela upravo iz navedenoga razloga stjecala veliku popularnost. Dobar je primjer za to apokrif o djelima Andrije i Mateja u gradu ljudoždera. Osim što u njemu stoje mnogi sadržaji tipični za narodni život, osim svetačkih likova, kao da sve podsjeća na usmenu pripovijetku: tu su ljudožderi kao motiv pripovijedaka, žive u gradu kao u usmenoj pripovijetki (grad ljudoždera, zemlja ljudoždera), »ljudije iz grada toga kruha ne jidihu ni vode pjahu, ner jidihu plt človečasku i njih krv pjahu«. Radnja i likovi dovoljno su zanimljivi svojom neobičnošću da zaokupljaju pažnju slušalaca za pripovijedanjem kao iskonskom ljudskom potrebom.

U istom apokrifu, na nagovor Gospodina, javi se Andrej ljudožderima koji su ga iskali: »Ja jesam koga vi išćete«. Tada oni navale na nj govoreći mu: »Kako si koli ti nam učinil, tako hoćemo mi tebi«. I dogovarahu se ljudožderi među sobom kako da ga kazne: »Kakvu muku hoćemo mu učiniti? Ako mu glavu usićeemo, to mu je smrt, to mu ni muka«. A jedan među njima predloži (»I tudje I meju njimi vragom naučen reče«; *vragom naučen* već je u to vrijeme narodna sintagma): »Povrzimo ga užem za glavu tere ga vlačimo po vsem gradu! I gda umre, tada ga razdilimo tere ga snimo«. Tri su dana ljudožderi vukli Andriju po gradu, da bi na kraju ipak ostao živim i izišao pobjednikom. Ovakva fabularna rješenja — glavni, pozitivni lik doveden je u situaciju da bude usmrćen, ali mu negativni lik odgađa smrt, što je ovome samo prostor kroz koji će se izvući iz smrtno opasnosti i na kraju zadati smrtonosni udarac svoje protivniku — dakle ovakva fabularna rješenja česta su u srednjovjekovnim neliturgijskim tekstovima, ali i u narativnim oblicima usmene književnosti. No, što je posebno uočljivo, taj je kompozicijski postupak redovit u popularnim fabulama svih vremena i svih medija. Danas je posebno čest u kriminalističkoj prozi, u tzv. pučkom štivu (romanima i pripovijetkama), u filmovima akcionoga karaktera te akcionim televizijskim serijama.

S usmenom pripovijetkom povezujemo i podatak: u mnogim srednjovjekovnim pripovjednim tekstovima (u apokrifima, pričama, romanima, pa čak i u čudesima i svetačkim legendama) česti su likovi kralj (car), kraljica, careva kći, što bi zacijelo izostalo da nije došlo do interferencije. Kao što smo već kazali, u takvim tekstovima prepoznajemo rečenicu usmenoga pripovjedača i radnju koja glatko teče ponesena tokom usmene pripovijetke. Da bi interferentna slika bila potpunija, uz sva stilska i kompozicijska sredstva usmene proze, epske pjesme i drugih oblika usmene književnosti (basme, poslovice), narodne sintagmatike, frazeologizama, narodnoga načina mišljenja, podataka iz narodnoga života i slično, potrebno je kazati da su motivi usmene pripovijetke, što u varijacijama što u većim ili manjim prerađabama, a ovisno o poetici pisane tekstovne jedinice, također prisutni u pretežnijem broju naslova a više njih i u pojedinoj prozi.

Kako bi preneseno lice Isuhrstovo v Rim i kako pogibe Ana i Kajapa i Pilat (prema Žgombićevu zborniku):

a) I biše cesar on zla obraza i slaše po vse četiri strani posli svoje jeda bi mu gdo mogal pomoći od one nemoći.

Kada se kralj i netko od njegovih bližih nađe u nevolji, šalje svoje ljude po svijetu da nađu rješenje; taj je motiv redovito u narodnoj pripovijetki.^{35a} Dodajmo usput da su *zla obraza i slaše po vse četiri strani* također dijelovi narodne sintagmatike.

^{35a} Slično postupa i kralj Zvonimir u *Hrvatskoj kronici*.

b) A tada žena pojet njih v dom svoj i otvori onu svoju skrinjicu v koj biše božje lice. A tadaje ona skrinjica prosveti se sedam krat veće nere slnce sega sveta.

U pripovijesti o krsnom drvetu iz *Oxfordskoga zbornika* stoji kako je Adam u dobi od 967 godina bio obnemogao i stoga:

... posla tretorojenago sina svojego Sita v raj zemaljski govore: »Idi v raj tere prosi ot onoga driva, gdo bi ga jil ne bi umrl nigdar«.

Ne samo da Adam šalje trećega sina, koji je i u usmenim pripovijetkama odrediv za teške i iznimne pothvate, nego bi taj treći sin trebao donijeti sredstvo kakvo je i u usmenoj pripovijetki za isto rješenje kakvo je također u pripovijetki. U usmenim pripovijetkama obično se treći sin šalje po živu vodu ili po plod kakva drva, koji pomlađuju i odgađaju smrt. Dakako, ovdje je pripovijetka prilagođena zahtjevima biblijske teme, pa Sit treba ići u raj a ne negdje drugdje i donijeti plod »ot onoga driva«, pri čemu se misli na »drvo života«, s kojega je Bog Adamu i Evi zabranio jesti plod.

U usmenim pripovijetkama zmija ili žabica, dok su na počinku, skidaju sa sebe kožicu i postaju naočit muški odnosno ženski lik. Njihov supružnik ih naravno želi u ljudskom liku, pa se problem razrješuje adekvatno citatu što ćemo ga navesti iz pisana teksta: oduzimanjem odjeće koja se skida odlaskom na spavanje, lik postaje s uobičajenim ljudskim osobinama. Prirodno je da se motiv uklopio u pisani tekst s maksimalnom prilagodbom svojoj tematici.

I reče Arsenija: »Ja vam povem zač ga vi ne morete jati, zač je na njem svita Gospodina Boga o ku ne da Pilat žreba metati, zač ju sebe vze, ku biše sama blažena deva Marija učinila sinu svojemu, ka ni švena, na jest vsa satkana.³⁶ I zato vi se niste Pilatu klanjali, da klanjali ste se onoj suknji ka je na njem«. I paki reče njim Arsenija: »Ja vam povem kako ga vi jamete. Zovite ga k sebe na stam tere ga počtujte dotle dokle se zanoći i ustavite ga sobu spat. I ondi kada se svlče, tada ga jamite«. Tada ta viteza neki dan poslasta³⁷ po njega, a Pilat tadaje pride k njim, a onj ga mišljahu jati i v mesto jatja vsi mu se pokloniše. I počeše ga počtovati i veseliti se š njim vas dan. I kada bě jure k noći načiniše tomu Pilatu knezu postelju. I kada pojde Pilat spat, koliko svlče [sa] sebe onu svitu božju, tudje ga slugi popadoše tere ga svezaše naopak rukama i vrgoše ga k Ane i Kajape k njega sudcema v tamnicu. I kada bě zajutra, ispeljaše Pilata kneza van i svlekoše sviti ž njega i opet ga svezaše naopak rukama tere mu oči zavezaše.

³⁶ ka ni švena, na jest vsa satkana — prema narodnoj pjesmi.

³⁷ Podsjećam ovdje koliko se istovjetnih formi usmenoga pripovijedanja nalazi u ovom izvatku; a i uvlačenje pojma vitez često je u pisanoj prozi 14. i 15. stoljeća, što se opet može povezati s rekvizitima lirske i epske narodne pjesme toga razdoblja, odnosno s narodnim obilježjima likova. Tome treba pridodati i pojam junaka iz srednjovjekovnog pjesništva i srednjovjekovne proze.

U svim pripovjednim oblicima, o kojima je u ovome poglavlju riječ, tipičan je glagolski incipit, navlastito onaj s preteritalnim oblicima glagola »biti«; tako specifičan ne samo za naše usmene pripovijetke nego i za pripovijetke drugih naroda, pa je zacijelo arhetipsko-žanrovski odrediv: »*Biše eterʒ kral' . . . Bili su tri brati kim e bil' otac' i mati os'tavil' veliko bogatstvo . . .*«³⁸

U legendi o svetom Mavru, koja se nalazi u jednom glagoljskom zborniku iz 15. stoljeća,³⁹ noćni se mir prekida konstrukcijom tipičnom za usmeno pripovijedanje, kao što je i vrijeme određeno za početak zbivanja tipično za usmenu pripovijetku: *I kada bē o polu noći . . . , Kada bi o polu noći . . .*

Kao što su više nego brojni navedeni incipiti u srednjovjekovnoj prozi, i kao što su još brojniji u usmenim narativnim formama, posebno pripovijetkama, i kao što su dio narodne kolokvijalne rečenice, tako na obje strane susrećemo osobito razgranatu tzv. kontaktnu sinonimiku. Kontaktna sinonimika jest stilematska odlika usmene proze i svakoga drugog usmenog nevezana govora, a primarno je uvjetovana kategorijom usmenosti odnosno njezinom tehničkom provedbom. Kategorija pisanosti također je poznaje, ali je s obzirom na njezine zakonitosti pisano djelo nastoji nadvladati. U pravilu, u pisanoj djelu ne treba shvatiti kao kvalitetu; ona je ovdje zapravo od važnosti samo kao znak da je pisano djelo u srednjovjekovlju strukturirano na narodnoj kolokvijalnoj rečenici i rečenici usmenoga pripovijedanja. Takva sinonimika uvjetovana je tehnikom usmenog oblikovanja, i obilježje je svih vremena. Da je sinonimika razvijena i u srednjem vijeku, o tome zaista ne bi trebalo dvojiti, čak kad ne bismo ni nalazili brojnih potvrda. Tako je zacijelo bilo i u daleko starijim razdobljima. U potencijal nacionalnoga jezika ne bi trebalo sumnjati, bio on postavljen u suodnos sinkrono ili dijakrono.

Jedan od najpopularnijih motiva u srednjem vijeku jest motiv nevine i progonjene djevojke. U književnostima Zapadne Europe naći ćemo ga u romanima, pripovijetkama, dramama. Njegova je popularnost rezultirala s više verzija. Nalazi se i u našoj srednjovjekovnoj književnosti prema talijanskome predlošku; tim putem našla se slična verzija i u usmenoj književnosti, u kojoj se mogu povlačiti paralele i s izvornikom i s prenositeljem.⁴⁰ Pripovijetka o djevojci bez ruku uz sve istovjetnosti s talijanskim predloškom i sva obilježja pisanoga izraza — osim što je djelomice pretočena u hrvatski jezik stilom usmene pripovijetke — prožeta je i s nekoliko tehničkih rješenja tipičnih za usmenu prozu, pa čak i nekim moti-

³⁸ U nekim se tekstovima ovakvi incipiti miješaju s počecima karakterističnima za evanđelja i poslanice: *v oni dni . . . , v to vrime . . . , v ono vrime . . .* Kažimo usput da gotovo svaka rečenica u srednjovjekovnoj prozi počinje veznikom *i*, koji je zacijelo biblijski, no karakterističan je i za narodno pripovijedanje.

³⁹ *Berčićeva zbirka* br. 5 u Lenjingradu.

⁴⁰ V. Pavle Popović, *Pripovetka o djevojci bez ruku*. Beograd, 1905.

vima epske pjesme (od čega je tek ponešto karakteristično i za europsku prozu).

Rasprostranjenosti motiva djevojke bez ruku u srednjovjekovnoj pisanoj europskoj književnosti ravan je motiv prodaje duše đavlu e da bi se dobila ovozemaljska dobra⁴¹. Korišten je u crkvenim propovijedima, pa je ušao i u usmenu književnost, navlastito prozu, a i danas u narodu živi kao motiv pri rješavanju raznih životnih dilema. Ovaj je motiv u usmenom pripovijedanju razvio stasovit broj epizoda i izazvao nova pripovijedanja. No, i motiv djevojke bez ruku i motiv prodaje duše đavlu interferirao je s usmenom književnošću i tako, što se samo formalno uklopilo u tekst zamijenivši vječnu ljudsku sklonost kršćanskom formulacijom.

Ovi i prije navedeni primjeri potvrđuju kako je geografsko-historijska metoda traženja arhetipova dobra dotle dok traži paralelizme i dok daje snimku rasprostranjenosti oblika i motiva, ali ne i onda kada sve pripovijetke iz horizontale i vertikalne svode u jednu arhetipsku točku. Njezina je monogenetska teza očito prerastljiva. Od Antti Aarnea i Kaarle Krohna i naša je znanost o književnosti krenula putem traženja starijih i tuđih praoblika našim pripovjedinim jedinicama. Također smo mogli i mi ovdje tako postupiti, ali ne mislim da bismo došli do adekvatnih rješenja. S usmenim je pripovijetkama slično kao i s poslovicama — svjetski su književni i kulturni fenomen sa svim osnovnim istovjetnostima; to nas dakako ne bi smjelo odvući od poligenetskoga objašnjenja. Ako i nije posve točna tvrdnja von Sydowa da se na jezičnim i teritorijalno-političkim granicama u pravilu pripovijetke zadržavaju — no nije daleko ni od istine — zacijelo je tako, da ono što prelazi uglavnom već u dotičnom ambijentu postoji, a ako je ipak novina, ona se prilagođuje onome u što se uklapa i, mijenjajući se, biva adaptirana do perceptivne specifičnosti. Brojni međunarodni pripovjedni analogizmi nisu rezultat seljenja praoblika, nego su jednostavno posljedica arhetipskoga mišljenja i strukturalne odredivosti žanra, što je kod različitih naroda dalo globalno-srodna obilježja a s druge strane za pojedine narode različite oikotipove, koji se, retroaktivno, opet svi zajedno mogu smjestiti u jednu oikotipsku shemu. Što se tiče ove naše srednjovjekovne građe, bilo je slučajeva da su elementi pisanoga pripovjednog teksta prepoznatljiviji u stranim predlošcima pa su u perceptivnome tekstu naprosto zadržani, što opet ne znači da svi ti elementi nisu živjeli u domaćoj sredini. Nadalje, elemente predloška zamjenjivali su elementi naših pripovjedaka; i konačno, hrvatska usmena pripovijetka oblikovala je pisanu srednjovjekovnu prozu isključivo svojim sredstvima, iako su ta sredstva nazočna i u usmenim pripovijetkama drugih naroda. Mnogštvo usmenopripovjednih motiva srednjovjekovne proze jednostav-

⁴¹ O ovome motivu u pisanoj i usmenoj književnosti pisao je P. Stevanović u studiji *Pripovijetka o čovjeku koji se prodava đavolu*. Beograd, 1934.

no je u srednjem vijeku rasprostranjeno po cijeloj europskoj horizontali, pa i u hrvatskom segmentu, stoga ih i treba shvaćati vlastitom svojinom; oni to izvorno i jesu.

S obzirom na jezik, *Priča o premudrom Akiru iz Petrisova zbornika*,⁴² *Rumanac trojski* i *Aleksandrida* »čine jednu srodnu skupinu čakavskih tekstova«⁴³. Srodni su i po širokoj interferencijskoj sferi usmene i pisane književnosti, odnosno kombinaciji nekoliko usmenih oblika.

U *Priči o premudrom Akiru* minijturni oblici usmenoga stvaralaštva, poslovice i zagonetke, dominiraju tekstem, no svoj su prilog dali i epska pjesma i pripovijetka. Ako u ovome tekstu kakva mudra uputa Akirova posvojenom sinu Anadanu možda i nije poslovice, ona svojim ritmom, strukturom i porukom djeluje poslovično. Isto tako i upit na koji se traži odgovor ima sve odlike narodne zagonetke. Dakako, i poslovice i zagonetka svjetski su fenomen od najstarijih vremena, a pitanja upućena Anadanu potvrđuju još jednom da su narodne zagonetke bivale i u svezi s inicijacijskim obredima.

Za poslovice, evo samo nekoliko primjera iz mnoštva uputa sad bližih sad daljih narodnim poslovicama i narodnom općeprihvaćenom shvaćanju života. Gotovo se sve poslovice mogu u istovjetnim formama i u naše dane sresti na terenu (čakavskom, kajkavskom, štokavskom):

Po tom budi skor slišati, a kasan govoriti ... ; srdit bo čovek reče brzo slovo, a po tom se uskaje; ... boljša jest razmišljena nego namišljena ... ; ... u zli glumi jest svada ... ; ... bole ti je s mudrim kamen'e nositi i trnov plot plesti nego s ludim vino piti.

Poslovične se upute, dakako, nalaze adekvatno uklopljene prema zahtjevu teksta. No, koliko se u tekstu vjeruje u snagu poslovice odnosno da je poslovice sve svjesno podređeno, htjeli bismo ilustrirati i primjerom u kojemu parafraza odnosno uklapanje poslovice ne sjeda u kontekst osobito adekvatno:

I reče mi Sinagrep car: Blagoslovljen jesi, Akire, jako danas mi jesi predal sina svojego. Ako mi ugodit, to poživet u svojej starosti počteno. I pošal bēh domom i ne vidēl bēh jako sin moj jamu kopal bi poda mnoju.

Ovaj tekst, sav satkan od oblika usmene književnosti, djeluje kao mala antologija usmenoga stvaralaštva. Građa usmene književnosti s pokojim likom i veznim dodacima pretače se u pripovijest. Oblici usmene književnosti čak se donose i stanovitim redom: od jednog se oblika izradi pripovijedna epizoda, zatim prelazi na drugi oblik usmene književnosti i od nje se oblikuje nova epizoda; i tako redom.

⁴² Također i iz *Dubrovačkog zbornika* iz 1520. i iz *Derečkajeva zbornika* iz 1621-1622.

⁴³ Vjekoslav Štefanić, *op. cit.*, str. 304.

Pri postavljanju zagonetaka zagonetljaje prati jedna od uobičajenih narodnih formulacija *ča mi je*, kojom se zagonetka postavlja u vezu s odgonetačem:

I reče car: »Ambëkane, ča mi je: dubovo bělo, 12 stlpa, na onih stlpih pedeset koles, a u tih koleseh 2 mišci, jedna běla, druga mišca črna«. I reče Ambëkan: »To u našoj strani i pastiri vëde ki dobitak pasut. Dubovo bělo godišće, 12 stlpa 12 miseca, 30 koles 30 dni u misecu, 2 mišci bělo dan a črno noć«. I reče car: »Ambëkane, ča mi je: Va Odorskoj zemlji osli rovut, ampapret v Ejuptih kobile žrëbeta izmećut«.

Ovaj lijepi tekst sadržavat će i kakav narodni frazeologizam koji se pridonijeti intenziviranju sadržaja. Primjeri što ih navodim nalaze se na kraju i pridonose uvjerljivosti iskaza o Anadanovoj smrti:

I žalnu se ot straha Anadan i puknu ot žalosti i konac prija.

Kada je Akir rekao Anadanu da u *zli glumi jest svada* poslovični izraz prerast će u ritam usmene pripovijetke, i to onoga dijela nekih bajki u kojima glavni lik doznaje gdje je nečija snaga: *Sinu moj Anadane, u zli glumi jest svada, a u svadi boj, a u boji krv, a u krvi smrt, a u smrti grihi.* U svezi je s usmenom pripovijetkom i *Care Sinagrepe, daj mi dohotke i zij mi grad ni na nebi ni na zemlji ni na vodi,* a malo podalje gotovo isto: *Zij mi grad ni na zemlji ni na nebi ni na oblaki.*

Okolo Anadana ispreplest će se usmena novela, koja će dovesti radnju do kulminacije:

I pride opet k Sinagrepu caru i reče: »Care, ove dari podaj drugu mojemu ki je mene uhranil, a manj daj mojega sina Anadana da si ga pouču, zabil je moje učenije.« I da mu ga svezav i povede ga domov. I urëza 30 prutov i svlëče ga i nače ga biti. I pravljaše Anadan: »Oče moj Akire, ne ubijaj me, da budu kobilam tvojim.« I reče Akir: »Sinu moj, bil mi jesi kakonu su vlčju dëcu učili knjizë az buki, a oni tada ujiše kozle«. I nače ga biti. I reče Anadan: »Oče, molju te ne ubijaj me, da budu ovčar ovac tvojih.« I reče mu Akir: »Sinu moj Anadane, bil mi jesi kakono je vlk šal po ovčjem tragu i rëše jemu ljude: Vlče, ča tudë hodiš? Pravi vlk: Oči me bolita ter mi je zdravje ovčji prah očima tre po njem hoju da mj oči ozdravita.« I nače ga biti. I reče: »Oče, molju te ne ubijaj me eda budu ča mi veliš.« I reče Akir: »Sinu moj Anadane, bil mi jesi kakono je kmet dëlal stupicu na pësku i pride zec i reče: Ča to činiš? I reče: Ovo klanjateljnicu Bogu činju. I reče zec: Da ča je to va usteh? I reče: Ovo je hleb. I pride zec i uveznu. I reče zec: Lukava Bogu klanjateljnice, ne prijemlje Bog tvojego klanjanija, a tvoj hleb mani zlo ogoruhnu«. I nače ga biti. I reče: »Oče, molju te ne ubijaj me da budu ča mi ti veliš.« I reče Akir:

»Sinu moj, bil mi jesi kakono je osal pošal, otrgnuv se, u polje i srete ga vlk i reče jemu: Dobar dan, osle. Pravi osal: Ne budi dobra momu gospodinu ki je mene zlo privezal, a ni mani dobra kada sam tebe srěl.« I nače ga biti. I reče: »Oče, molju te ne ubijaj me da budu ča veliš.« Reče Akir: »Sinu moj, bil mi jesi kakono je jablan stala na brěgu rěke, ča je na njej rodilo to je u rěku padalo, a rěka je odnosila.«

I zalnu se ot straha Anadan i puknu ot žalosti i konac prija.

U predzadnjem od upravo navedenih izvadaka prepoznajemo istovjetnosti s našom epskom pjesmom; no, nedaleko prije toga tekst sadrži još očitije paralele. Kao i u epskoj pjesmi, Anadan piše tri lista, tri knjige čiji je sadržaj sličan sadržajima epskih pjesama, također i odnos primalaca prema tim knjigama; tu je i udvajanje prijedloga (nalazimo ga ne baš rijetko i u drugim srednjovjekovnim tekstovima), karakteristično — kako već rekosmo — za bugaršćicu i epsku pjesmu: *pogledaj na polje na Odorsko*; tu je i stalni epiteton za vojsku: *silne vojske*; i tu se određuje mjesto i vrijeme susreta vojske, i tu se gleda na polje da bi se vidjela silna vojska, i tu onaj tko čita knjigu, nijem je od žalosti.

U *Rumanac trojski* ulazi epska faktura i faktura usmene pripovijetke. Tu su također preteritalni oblici glagola »biti« na rečeničnom početku; tu su i motivi usmene pripovijetke utkani u interpretaciju predloška: *A ona tudje ide v jednu goru k Vlkanušu kovaču pri kom beše tri sta djavlov ki ga učahu kovati i ona mu obeća vele zlata*. S epskom je pjesmom isto: glagoljaški je pisac u svijet junačkih okršaja, koji mu je blizak prema epskoj (»junačkoj«) pjesmi podržavao elemente epskog pjevanja svoje sredine. Često se spominju i gusle, pa čak i tamo gdje bismo ih najmanje očekivali. Grčko-rimski bogovi Febus (Apolon), koji je i bog glazbe i Neptunus (Posidon), bog voda, nazivaju se đavolima, što bi bila (prva) prilagodba vremenu; ali Febus, bio bog ili đavao, svejedno, guslar je koji gudi, što bi bila (druga) prilagodba prostoru: *I slišasta to 2 djavla zemaljna Pebuš i Nektebuš, cėnista se š njim. I bėše Pebuš guslnik i gudiše ...* A na jednom drugom mjestu dana je ova scena:

I prišad Acėliš i hte ga ubiti Agamenona i ošće ne tē. I sėdėše u šatorė svojem i gudėše v gusli, a ne tēšė iti na rvanju.

Dodajmo da su još tu i *zlata jablka*, *světlo oružje* i slični rekviziti epskog stila.

Epski stil, epsku strukturu odnosno elemente epske kompozicije lako prepoznajemo i u vrlo popularnom romanu svoga doba — u *Aleksandridi*.⁴⁴ No i *Aleksandrida*, kao i ostala djela iz ove skupine, inkorporirala je i postupke usmene pripovijetke te se služila poslovicom, usmenom lirskom pjesmom, narodnom mišlju, narod-

⁴⁴ Roudnički rukopis. Prema Jagićevu izdanju u »Starinama«, III, Zagreb, 1871.

nim reagiranjem, narodnom tehnikom oblikovanja likova. A to sve skupa moglo se naći u djelu zbog njegove popularne, pučke usmjerenosti. Stoga se usmena književnost i kompozicijski i estetski sretno uklopila u fabulu i u jezičnu realizaciju narativnoga kazivanja. Na nekim je mjestima rečenica ritmizirana tako, da prozni ritam tek što nije prerastao u stih. Kompozicijskih elemenata epske pjesme susrećemo u *Aleksandridi* na svakoj stranici, u svakom odjeljku, u svakoj fabularnoj epizodi.

Kao i u epskim pjesmama, traži se *harač*, traži se *danak*, piše se *knjiga*, a onaj koji knjigu prima za to *ne haje*. I ovdje je *sluga vjeran, zlato čisto, car silan, čaša zlatna, dvori pusti*, i ovdje se megdan vodi *od jutra do podne*, što je u epskoj pjesmi stalno mjesto, epska formula: *nosiše se litni dan do podne*. I ovdje jedan lik traži od drugoga da mu se pokloni. Aleksandar bježi nakon što se uvuкао u Darijevu vojsku i bio čak s njime dok ga ovaj nije prepoznao, nadmudruje vratara i bježi iz grada, organizira se potjera za njim — sve to istim scenama i istim scenskim redosljedom kao i u epskoj pjesmi. I ovdje je djevojka Roksanda, čest lik epskih pjesama.

Nakon što je Aleksandra otrovao dvorjanin Vrionuš (prije smrti oprostio se riječima: »... i paki vidimo se kada mrtvi od grobov ustanu — tipična hrvatska narodna konstrukcija) uslijedit će scena poznata i u narodnim pjesmama, osobito baladama: njegov konj Bucifalo zaplakat će gorko kao čovjek, pa naglo skočiti i odgristi Vrionušu glavu.

Borba riječima kao stilski i kompozicijski postupak epske pjesme u ovome je djelu našao svoje adekvatno mjesto i reljefno ocrtaava dvije strane u sukobu. Borba riječima putem »knjige« i u epskoj pjesmi i u hrvatskoj *Aleksandridi* uvod je u fizički sukob. Sadržaj riječi također je nalik jedan drugome i u pisanom i u usmenom djelu, ali i u narodnom životu pri verbalnoj borbi:

Darij ob tom ne haja, Kliotuša nikoga od najvornijih posla u Macedoniju ka Aleksandru i reče mu ispitati mudrost Aleksandrovu. Aleksandru posla struglu malu i kolo driveno i dva kovčega velika prazdna i dvi vrići velici maka i knjigu pisanu tako govoreći: »Darij, car na cari, persidski bog, ditetu momu Aleksandru radovati se pišu. Ne pomislih tebe toliko mudra biti, poznah te u prvoj knjizi mojej; neka znaš da mladih mudrosti nagle jesu. I poslaha tebi ditinju igru da se zabavlja je igraš i kolo kim mlada dica igraju i dva kovčega da trolitnim dankom naplnjuješ i mak prebrojiv uznaš čislo vojske moje. Harač mani ne poslava, svezan k mani doveden budeš«.

Što se tiče iskazivanja brojnosti vojske tehnika je ista kao i u brojnim epskim pjesmama. Ipak, jedna ilustrativna paralela:⁴⁵

⁴⁵ *Hrvatske narodne pjesme*. MH. Zagreb, 1939, knj. 8, pjesma br. 6.

Za to čuo care gospodare,
Pa napisa listak knjige bile,
A na ruke starca gvardijana:
»Čuo jesam, no vidio nisam,
Da imadeš do tri kule blaga:
Pokloni mi sve tri kule blaga!
Ako mi ih pokloniti nećeš,
Koliko je u šiniku prosa,
Pa da zbrojiš sve zrnce po zrnce,
On'liko ću sakupiti vojske,
Dovest ću je do Iruda grada,
Irud grada ja ću osvojiti,
Porobit ga i popaliti ga,
A tebe ću stara uhvatiti,
Živu ću ti zube povaditi,
Mojoj Ajki đerdan nakititi . . .

Knjigu štije starac gvardijane,
Knjigu štije, pa se na nju smije,
Jednu štije, drugu perom piše:
». . . Ali neće, care, tako biti,
Već ti bora, care gospodare,
Koliko je u šiniku prosa,
On'liko je u mene pilića,
Svu bi tvoju vojsku pozobali!

Istovjetan je, kako spomenusmo, i odnos likova prema riječima kojima se vodi borba: ili će se na njih nasmiјati i preko njih olako proći, ili će ga ozbiljno zabrinuti. No, borba riječima, epski postupak usmene poezije, bit će ovdje protkan i antičkim epistolarnim formulama i uobičajenim kancelarijskim oslovljavanjem.

Sadržaj riječi kojima se borba vodi omalovažavajućega je karaktera. U našoj epskoj pjesmi ponajčešće se protivnika ne drži junakom dostojnim borbe, nego ženom kojoj je kod kuće ostati i ženske poslove obavljati, pa se uz pismo protivniku šalju i rekviziti tipični za ženske poslove ili se pak protivnika smatra nedoraslim djetetom, osobito ako i životna dob motivira na to, pa se onda oko toga gradi dječja osobina lika.

U *Aleksandridi* će pri takvome postupku u tekst pisma ući i narodna konstrukcija i narodna sintagmatika i narodna misao, oklada i drugo, koje su rijetke, ili ih uopće nema u epskoj pjesmi, ali su u narodnom životu konstante za adekvatna stanja. Pri tome će svoju ulogu odigrati i narodna fraza i narodna poslovice i njihova parafraza: *Da boleći zub tribuje skoro izvrići; ne istrig bo, mnogo stradati imaš od njega. Fariža mlada, kada ostari ne trudi se ob njemu; . . . vsakomu mudru človiку smrt počtena bolja je nego sramotan život . . . ; . . . ki mnogo povisuje se, vele ponižuje se . . . ; . . . pred jednim vukom mnogo ovac biga . . . ; I ovu nepravdu vidi*

božje oko ko vse vidi. . . ; Proklet budi ki hrani gospockoga ubojicu i gdo hrani grackoga izdajicu!; Ako to istina ne bude, časti od tebe vse da ulišu se, glavu moju mečem da odsičeš;

Narodnom će se hrvatskom konstrukcijom opisati kvalitete lika:

Darij vesel bi vele i Roksandi reče, kćeri svoje: »Budi carstvujući zajedno sa Aleksandrom, kći, koga vas svit ni vridan vlasa ki odpade od glave njegove.«

Kolokvijalnim stalnim formulama opisuju se također i fizičke osobine lika: . . . *lipa bo je i mudra i vele od dobra roda je;* . . . i na onu stranu prejde *cil i zdrav.*

I lirska će pjesma naći odjeka u ovome djelu, i upravo na onim mjestima na kojima može pružiti najviše:

I tada dovedoše preda nj persidsku caricu sa kćerju njeje Roksandom. I njih vidiv Darij i prenemože se srcem i poboli dušu i proplakav Roksandu za ruku vazam i željno pritišće k srcu i reče: »*Duše i srce i mili svite očiju mojeju, da draga kći Roksando! (. . .) (Darij Roksandu) za ruku vazam Aleksandru dovede i reče: »Primi, Aleksandre, srčeni i dragi kus srca moga, primi, Aleksandre, prilipi i mili svit očiju mojeju, primi, Aleksandre, jedinorojenu kćer moju Roksandu ku v radosti velici rodih, sada sa žalostju ostaviv v jad odhoju gdi brzo imam biti ja i vsi ki su se rodili ljudi na zemlji.*

Mnogi elementi usmenoga — uz epsku pjesmu posebno poslovične forme, narodna misao, narodna sintagmatika i elementi lirske pjesme — pridružuju se ostalim dosad isticanim svjedočanstvima o domaćoj verziji teksta.

B-8. Poučna proza

Upravo je ova proza takve strukture i takve namjene da već unaprijed možemo očekivati brojne primjere narodnih poslovice. I kao što narativna proza primarno metamorfozira tehniku oblikovanja usmene pripovijetke i epske pjesme, ali joj se ne otimlje ni poslovice; tako će se događati i u tzv. poučnoj prozi da će poslovice nositi glavni dio strukture, ali neće izostati ni narodna anegdota, ni predaja, ni podaci o egzorcizmima, čaranjima i sličnome.

Koliko je narodna poslovice u srednjem vijeku prisutna u ljudskom životu, potvrđuje upravo to što iz pojedinoga proznog teksta s lakoćom izvlačimo cijeli zbornik paremiološkoga blaga. Evo samo iz *Početja knjige Kata mudroga* nekoliko istrgnutih jedinica.⁴⁶

Bolje je človehu umrėti nego biti v pogovoru; Vsi umremo; Hudo ba jest svoju sramotu imejući tre ljudsku otkrivati; Kako je

⁴⁶ Slobodno i kristijanizirano parafraziranje izvornika u *Petrisovu zborniku* iz 1468.

rečeno, tako živi kako da bi hotěl jutre umreti;⁴⁷ ... s norim se ne glumi; Nigdar toga ne srđi koga ti je moliti; ... ako si srđit, ljudi ti nisu krivi; Nijednomu ne škodi mlčan'je; ... ot ma-la veliko učine.

Još veći izbor mogao bi se izvaditi iz *Cvêta vsake mudrosti*, iz djela koje je zacijelo služilo kao udžbenik našim glagoljašima u 14. i 15. stoljeću:

Zač pisano je (u biblijskoj knjizi mudrosti, J. K.): ki laže dušu ubija; Mudri Platon piše: Ki često laže ne bude mu istina verovana;⁴⁸ ... ed/an/ ne more biti vzvišen', dokle drugi nê ponižen (sv. Augustin); Sa sv/ê/t' se more primêniti k dvêma tovarišema, ka/da/ sêdita za velikim' stolom', a na nem'e mal ubrus'. Kada ki potegne, tada drugoga stranu otkrie; Ovidij piše: V dobri stan'i dovole priêtel' naideš', a v nevoli kada se uzriš; naideš' se sam'; Mudra žena hišu svoju načina, a huda ju raščina; 3 rêči puêju č/lovê/ka z' domu: prvo dim', drugo hiša hudo pokr'vena, 3-to žena zla; ... v' susêdni poli e bole nere v svoem'; Gnev očíju nema; ... vodu v more prolivati; Ne r'ci priêtelu, kada mu hočeš ča dati. Poidi, tre se povrati, naidi mu i ne kasni, zač' ki skoro da kako da bi 2 krat daval; Podobno e, ako slip' slipa vodi, oba v êmu vpadeta se; Ki ne more zapovidati sebi, ne more zapovidati ni drugomu; Ki êmu kopa drugomu, rad se sam va nu vpadе ...

Ovakve se poslovice i frazeologizmi pripisuju čas Salomonu, čas sv. Augustinu, čas Platonu, Aristotelu, čas je Mudri piše itd. Očito je odmah da su svi navedeni primjeri vrlo znani u našoj usmenoj književnosti. Provjeravajući neka vrela na koja se tekst poziva, dotičnu bih poslovicu ponekad tamo zaista i nalazio. No, ona je u našem tekstu upravo onako i dana kako se u narodu nalazi, dok bi kod autora kome se pripisuje, ista misao imala ipak donekle drugačiju formu. Kod transformiranja ovakvih tekstova u naš prijevod ili preradbu, posao je bio olakšan time što su poslovice međunarodni književni i kulturni fenomen s brojnim analogijama, pa je svaka jedinica mogla lako biti prevedena domaćom strukturom kakvu ju je interpretator poznavao u svome narodu. Naš bi glagoljaš stranim primjerima, koji su istodobno i njegovi, u svojoj preradbi dodavao i nove primjere iz naše gnomološke građe.

Srednjovjekovni gnomologiji nastajali su iz općenito razvijenoga zanimanja za poslovice, semantika kojih se vrlo precizno i vrlo široko mogla uklapati u poetiku srednjega vijeka i kao estetska kategorija i kao utilitarna poruka. Posebno su funkcionalne u mit-skome načinu mišljenja, pa ih naveliko koriste i sve mitologije svi-

⁴⁷ U narodu ova poslovice danas živi u obliku: *Radi kao da ćeš sto godina živit, a Boga molí kao da ćeš sutra umrit*. Koristi se i u praksi samoupravnoga socijalizma i općenarodne obrane: *Radi kao da rata sto godina neće biti, a spremaj se kao da će se sutra zaratiti* (prema jednoj TV-emisiji), pa je dio konteksta iz bilješke 53.

⁴⁸ Ova je »sentencija« u talijanskom vrelu pripisana Sokratu, a Platonu jedna druga. (Prema Stefaniću, *op. cit.*, str. 357, bilješka 23)

jeta; isto je i sa zagonetkama. Poslovice i zagonetke efektno su sredstvo za razvijanje obaju osnovnih procesa mišljenja: i za praktično i za apstraktno, što u ~~medijevističkom~~ razdoblju jedno služi drugome s izrazitijim zahtjevom negoli u drugim razdobljima. U ovdje navedenim tekstovnim primjerima vidljivo je i to, koliko se srednji vijek povodi za latinskom i grčkom kulturom pa se pisac poziva na klasičnu književnost kada ni nema potrebe za tim. I zagonetke i poslovice dio su nastavnih programa i obrazovnih priručnika, ali podržavaju i filozofska i teološka razmatranja svijeta i čovjeka. Svi poslovični primjeri u pisanim tekstovima našega srednjega vijeka dio su hrvatske poslovične građe, koju i danas susrećemo na terenu odnosno u zbornicima i sadržajno i kompozicijski gotovo neizmijenjenu. Opet, kao i kod pripovijedaka, nije riječ o emisiji i recepciji jednoga naroda od drugoga nego o konstanti životnih iskustava, važećima za onaj opseg spoznaje što ga poslovice može pokriti i dosegnuti. A što se sastavljač priručnika obraća Bibliji i predstavnicima grčke i rimske klasike, samo je pokušaj ostajanja u poetici pisanoga i zatvaranja u teološko-pedagoški obrazovni sustav svoga vremena.

B-9. Pjesništvo i dramsko pjesništvo

»Naše najstarije, pretežito osmeračko, duhovno pjesništvo po svojoj sadržajno-tematskoj i frazeološkoj konvenciji, formalnoj artikulaciji, metričkom shematizmu i rimariju, očituje izrazito pučki i pjevni karakter i namjeru da u znatnom dijelu posluži pobožnostima crkvenih bratovština. Predstavljajući opću svojinu, te su pučke pjesme proširene podjednako na području slavenskog i latinskoga obrednog jezika; prepisuju se iz generacije u generaciju, prenose iz regije u regiju, a nerijetko se pojedini stihovi i čitave cjeline jedne pjesme uklapaju u tkivo neke druge. Osim što na taj način svjedoči izrazito o jedinstvu i cjelovitosti hrvatske srednjovjekovne književnosti i kulturnog ozračja, bez obzira na tri različita pisma, dijalektalne razlike i obredne jezike, to jednostavno i skromno pjesništvo prvog razdoblja predstavlja temeljitu formalnu pripremu za daljnji razvoj u 15. stoljeću kada se javljaju dijaloške pjesme — plačevi Marijini — pa onda dramske forme uglavnom u osmeračkim stihovima: prikazanja pasionskog, božićnog i svetačko-legendarnog ciklusa«. ⁴⁹ Ovom sažetom ali potpunom obilježju hrvatskoga pjesništva do 15. stoljeća pridodajmo da će ova pjesnička građa zajedno s onom iz petnaestoga stoljeća i onom iz usmene poezije činiti tradiciju izgrađena pjesničkog instrumentarija, koja će omogućiti naglu pojavu vrhunske pjesničke kreacije u Dalmaciji, posebno u Dubrovniku.

⁴⁹ E.Hercigonja, *Povijest srednjovjekovne književnosti*, str. 186.

Svim mišljenjima o tome da je versifikacija usmene poezije izvršila utjecaj na genezu i formiranost našeg »umjetnog stiha«⁵⁰ treba se pridružiti podrškom o narodnom osmercu kao konstitutivnom faktoru osmeračkoga stiha u pisanoj književnosti. U počecima izražavanja stihom, na planu pisanoga, hrvatski je osmerac trajao u usmenoj književnosti i imao je do tada već bogatu prošlost. U formiranju našega stihovanog izraza, svih osnovnih stihova hrvatske pisane književnosti, odlučnu je ulogu odigrala usmena književnost bilo stihovana bilo samo ritmizirana, bilo izravnim oslanjanjem na usmenu paradigmu bilo da se asocijativno zasniva na usmenom ritmu. Odredila ih je dakako struktura (i duh) jezika; ustaljuje se samo ono što pojedini jezik može ustaliti. Sve to opet ne znači da nije bilo u pojedinačnim slučajevima i odraza grčko-latinsko-talijanskoga.^{50a} Čak i proza, pod pritiskom usmenoga građena na asocijativnom ritmu, nudi prepoznavanje osnovnih stihova usmene knji-

⁵⁰ Sv. Petrović, *Stih*, u *Uvodu u književnost*, Zagreb, 1969: »Mada je veći broj narodnih pjesama u tom stihu zapisan tek u 19. st., naš je simetrički osmerac gotovo pouzdano podrijetlom iz usmenog pjesništva . . .«; Ivan Slamnig, *Antologija hrvatske poezije od najstarijih zapisa do kraja XIX stoljeća*, Zagreb, 1960: »Osmerac od dva četverosložna članka običan je stih narodne poezije i nema razloga da ga ne smatramo vrlo starim i autohtonim«; E. Hercigonja, *op. cit.*, »Ipak, rekao bih, da i poslije ovih eksplicacija ostaje otvorenim pitanje je li — zbog kasnijih zapisa — opravdano isključivanje narodnog pjesništva, kao hipotetičkog činioca utjecaja, iz raspravljanja o genezi našeg umjetničkog stiha (pa i onda kada je riječ o osmercu)«.

^{50a} U *Pariškom kodeksu*, *Pjesma o muci* ostvarena je rimovanim ponarodnjenim osmercom, kakvim će, uz dvanaesterачku strukturu (također prisutnu u *Pariškom kodeksu*), poslije biti napisana većina stihovanih djela hrvatskih pisaca iz Dubrovnika i uopće Dalmacije. Stihovi koje navodim izrazito su očitovanje podloge što ju je ostvarila usmena lirska pjesma:

Gledaj ruke, gledaj noge,
gledaj tila rane mnoge,
Gledaj rebra probodena,
gledaj krala okrunena.
Misli čavle misli rane,
krv isteče po vse strane.
Bolizan je ljuta, brate,
kou e Is [us] priil za te.

Vatroslav Jagić, govoreći o dvanaesterачkoj strukturi pjesama hrvatskih pisaca postmedijevalističke epohe, pita se kakvim su putom svi ti pisci-pjesnici došli do toga »mjerila« i zbog kojih su uzroka i kojih okolnosti svi oni ostali pri izboru toga istoga mjerila s istim ritmičkim pojedinostima. Traženje odgovora na ovo pitanje važno je za utvrđivanje podrijetla stiha, a time i temeljne odredivosti naše pisane književnosti. Uz spomenuto pitanje nužno je u daljnjem izvodu i upitati se: možemo li govoriti o dvanaesterачkom metru kao o narodnom stihu onoga kraja i onoga vremena. Istina, malo je potvrda dvanaesterачkoga stiha u vremenu do renesanse, ali u vrijeme Menčetića i Držića postojala je jedna narodna pjesma koja je strukturirana upravo u dvanaesterачkom »mjerilu«:

Prelijepa djevojka — od roda pribjegla,
a za njom za njome — na kite svatove;
gdj ju dostigoše — trava zelenjaše,
gdj š njom počivaše — vince žuborjaše,
gdj ju dovedoše — dvori procaftješe;
bratu odobriše — stada raširiše,
u svem Bog da pomaže — i nas da pomaže.

Iz Držićeve ostavštine i jedna je narodna pjesma kojoj je drugi polustih šesterac:

Djevojka hodi — po zelen travi,
Krunicu nosi — od rožic na plavi.
Očima meni — srdašce zamami,
da srce gori — ljuvenima plami . . .

Prema ovome i prema još nekim sačuvanim pjesmama što su napisane po narodnu u Dubrovniku, Jagić zaključuje da je šesterачki polustih poznavala već najstarija usmena poezija i da je »od svih razolikih oblika u mjerilu tadašnjih narodnih stihova gradskoga podrijetla bio nesumnjivo najomiljeniji prvi tip«, onaj koji se sastoji od dva šesterачka polustiha. Ovoj konstataciji neki proučavatelji nakon Jagića dodaju i šesterac u bugarščicama kao šesterачke članove, a također i to što se i deseterac epske pjesme sastoji od šesterачkoga člana.

ževnosti. Dijelovi stiha u nestihovanoj prozi rezultat su i jezične fiksacije kao modela u službi prenosivosti.^{50b} Stil pisca zasnovan na vrlo adaptiranom suživiljenju s usmenom tradicijom a realiziran nadahnuto neposredno i bogato asocijativno čini više ili manje prepoznatljivom građu lirske pjesme, epske pjesme, paremiakus poslovice i drugog, odnosno njihove stihove i intonaciju: *... ne bojaše se ubogi da ga izji bogati i ne jaki da mu vazme jaki (Hrvatska kronika), Oci zobaše kiselo grožđe a sinovom zubi utrnuše ... (deseterci; Hrvatska kronika, prema Šišićevu izdanju).*

Pisan svetago Jurja u Pariškom kodeksu, koja je, kako je poznato, zacijelo starija od kraja 14. stoljeća i koja je versificirana narodnim jezikom, osim što se sadržajno-motivski na nekoliko mjesta približava usmenoj pripovijetki i osim što se služi epskim ukrasnim pridjevima^{50c} (ognjen, tih, hud) i osim što se služi epskom formulom kao metričko-sintaktičkim modelom (zadnji stih u dijelu što ga donosim), propušta i čiste epske deseterce:

*... iz jezera drakun ishajaše,
a ognjenim plamikom dihaše ...
bes čisla ih zgubi drakun hudi ...
on je poče tiho uprašati ...*

Gornjoj argumentaciji, kojom se nastoji dokazati da se dvanaesterac razvio iz usmene poezije, Jagić će pridodati i primjere kasnijega datuma. U Karamanovoj zbirci iz godine 1883. *Marjanska vila* nalaze se šesterački stihovi povezani rimom:

Zgradit ću ja kuću — pokraj sinjeg mora,
pokriti je oću — listom od javora.

Ovaj argument podržan je time što se u drugim krajevima — gornji stihovi žive u Splitu i okolici — ovakvih stihova u narodnim pjesmama ne nalazi.

Stihovi:

Daj mi se napiti — te ladne vodice,
koju si donila — pri bile zorice ...

iz istoga su ambijenta kao i oni prvi i iz iste su zbirke.

Da su šesterac i dvanaesterac u našoj pisanoj književnosti izvorni, tj. da im je postanje domaće, mogli bi potvrditi i stihovi narodne pjesme s otoka Krka:

B'jela golubice — imena slatkoga,
zv'jzdo i danice — željo srca moga:
kada te ja vidim — u tancu cv'jete moj,
sam sebi se čudim — da sam ja sluga tvoj.

Što se tiče same rime, Jagić će kazati ovo: »U pjesmama građanskog staleža priključio se tom stiha srok pod utjecajem talijanske poezije, po uzoru na talijanske kancone i ballatine. I zaista, djela starih pisaca južnih hrvatskih krajeva pisana su u dvanaesteru s upotrebom rime na kraju i u sredini stiha, pa možemo ovo uzeti kao jedno od obilježja starije poezije. No teško je prihvatiti, nakon svega što smo već rekli, da je Jagićevo mišljenje potpuno ispravno; bit će da su ipak više u pravu oni koji drže da Jagićevo stajalište treba dopuniti činjenicom po kojoj se rima u spomenutoj poeziji rađala i pod utjecajem usmene književnosti, odnosno njezine rime. Primarno je riječ o rimi u usmenim dvostisima, poslovicama, zagonetkama, raznim dosjetkama, nekim retoričkim oblicima i drugom.

^{50b} U nekim proznim tekstovima, čiji je praoblik navodno oblikovan stihom, formiraju se u proznoj strukturi i čisti osmerci, deseterci i stihovi raznih duljina, sve jedno uz drugo, što pridonosi sintaktičkom pulsiranju i gdje se broj stihova ne osjeća bitnim; što uostalom vrijedi i za neka stihovana djela. Tipičan srednjovjekovni motiv prepiranja duše s tijelom tko je kriv što su osuđeni u paklu (obradila ga je i narodna pjesma) navodno je nastao u stihovima na početku 13. stoljeća u Engleskoj; u talijanskim i hrvatskim tekstovima zove se *Videnje svetoga Brnarda*. Najstariji prijevod ušao je u hrvatsku glagoljsku književnost u prozi oko godine 1400, te ga nalazimo u *Oxfordskom zborniku* i u Berčićevoj zbirci u Lenjingradu. Hrvatski prozni prijevod na nekim mjestima ostvaren je i stihom i rimom: *Viden'je ko vidi v gluho doba noći zimnje ... Gdi su sada sluge tvoje ke za tobu postupahu? ... Diku tvoju gdo ti odne? ... iz nozdrv im črvi pomiljahu, a oči njim sumporom gorihota, na čeli roge imihu, a iz rogov im jad štrcaše ... Niki ju trnjem vezahu, a niki ju vručim olovom polivahu, a niki ju jadom napajahu ... i onda biše Boga zvati kada ga mogaše dozvati ...*

^{50c} Uočava ih D. Kostić u studiji *Starost narodnog epskog pesništva našeg*, Beograd, 1933.

U drugoj pjesmi *Pariškoga glagoljskoga kodeksa*^{50d} *Svit se konča*, poznatoj po oštroj kritici raspuštenosti jednoga dijela crkvene hijerarhije, pop glagoljaš i u moralnome pogledu usko stoji uz narod, pa svoj stav potkrepljuje narodnom mišlju, narodnom kritikom i narodnim komentarom, a oblikuje ga također narodnim konstrukcijama i narodnom dikcijom, pa i narodnim stihom.

Gda to slišah, obuje mi srce tuga,
ar /je/ nesklad, krivo gleda drug na druga . . .
Duhovna reč ot njih se ne more imati
ako im se penezi prije ne plati . . .
Mnozi ot njih ki ako bi v svēte stali,
skot bi pasli i kopali i orali

Stihovi dvanaestercj sa svojih zadnjih osam slogova tvore narodne osmerce, koji su u prva dva retka češće mjesta lirske usmene pjesme, a u isto vrijeme i narodna sintagma; ovdje se zavisni rečenični dodatak u narodu često veže uz sadržaj glavne rečenice, pa *Gda to slušah, obuje mi srce tuga* postade zaokružena semantička cjelina i ostvari se dvanaesterac.

Posljednja četiri stiha ne samo da ocrtavaju narodnu kritiku na slične slučajeve u svim povijesnim razdobljima, nego su ostali konstantnim i u načinu oblikovanja. Kritika i forma našega vremena identični su srednjovjekovnim.

Potvrdu onoga što smo rekli o genezi stiha, kao i potvrdu onoga što smo rekli o izgrađenosti instrumentarija za izražavanje u stihu prije šesnaestoga stoljeća vidimo analogno u tome, što je usmena književnost prožela i srednjovjekovno pjesništvo i srednjovjekovno dramsko pjesništvo. Poseban prilog pisanoj poeziji dala je upravo usmena poezija i onaj njezin dio koji je ritmiziran i koji je prenosivi sintaktometrički sklop (poslovica, narodna sintagmatika, stalne formule i slično). I ovdje se pokazalo da se elementi usmenoga stvaralaštva uklapaju adekvatno poetici pisanoga teksta. Duhovno će se iskazati svjetovnim, svjetovno će ocrtati duhovno.

Pjesma *Zač mi tužiš duše* razlikuje se lirizmom od klišeizirane duhovne poezije, čemu je pridonijela usmena lirska pjesma: njezini su stilski rekviziti jednostavno primijenjeni na Isusa. (Nema znakova da bi pjesma bila prevedena.)⁵¹

... jere u sem slznom dolu
kako bes tebe vesel biti mogu;
Jere ti jesi moj život i dika
ki si lēpota ovoga vika;
Željno te dobro (moje) molju
ne ohodi me bes tebe u sem žalostnom dolu;

^{50d} *Pariški glagoljski kodeks* i *Petrin*ov zbornik posebno su karakteristični po tome što su im tekstovi prožeti usmenim stvaralaštvom.

⁵¹ Pjesma je iz *Pariškog kodeksa*, kraj 14. stoljeća. Smatra se da je postanjem starija od rukopisa, što potvrđuju i slobodni stihovi različitih veličina.

*Davori ljubvo moja Isuse,
ne hodi daleko ot mene . . .*

Rekviziti usmenoga stvaralaštva pridonosit će reljefnosti pjesničke slike u većini naslova, njihova je stilotvornost nedvojbená:

*Licemèri, vražji posli, svètom hine,
Zlato, srebro, i što mogu močno pline.*

(Svit se konča)

*Prave: Ti si pokrita i šarbuita,
a to tomu blèdo lice i ostrá svita.*

(Isto)

*Ne bi na sviti nijedna
tebi takmena rojena . . .*

(Danu se vsi ponizimo)

*Vsakomu svetu po miri
dana jest milost, da ti si darovana prez mire.*

(Isto)

Elementi usmenoga djelovat će tvorbeno i na taj način, što će uvjetovati sadržaj i oblik segmenata ili cijeloga stiha oko sebe; narodna će sentencija npr. s druge strane biti jedva prepoznatljiva, ili će tematiku jedne poslovice primijeniti na nov sadržaj, ili pak narodni oblik ostaje izvornim a građa što slijedi ravna se prema njemu.

*Mladenac je slaji meda
ki na pravih slatko gleda.*

(Bog se rodi v Vitliomi)

*Smrt je dobru mnogi pokoj
i nevolji konac tokoj.*

*(Prigovaranje Blažene Dive
Marije i Križa Isusova)*

*Odriš uzli zmaja ljuta
ne čin' da žre veće svita . . .*

(Isto)

*Mi se smrti ne strašimo,
sveta Križa mi ljubimo . . .*

(Isto)

*Ne bèhomo Bogu trèbe
ni mu slavi s nami pribi*

(Pèsan ot muki Hrstovi)

*To mu ne bè po nevolji
da bi umrl na sem polji.*

(Isto)

On te rodi sebè ravna . . .

(Isto)

*Primi, Bože, v tvoji uši:
prosti grèhi njega duši.*

(Bratja, brata sprovodimo)

A ni na svit još se rodil
ki bi ženi vse ugodil.
(*Ot ljubvi ženske*)

... v starosti i mali moči,
ali smrti ni uteči.

(*Isto*)

Črno ruho vazmi na se,
ja ti nosim tužne glase.

(*Plač Marijin*)

O Ivane sinko dragi,
moj bližiko izabrani,
ki su glasi ke ti nosiš.

(*Isto*)

Ljubveno je sa vsakim živil,
svoju milost je obilno dilil.

(*Isto*)

Otidi tja, poj od mene
tužna ženo, ti Gospoje,
ništar nimaš ti od mene
ako ti srce od tuge vene.

(*Isto*)

Ča mi rabi nevoljnici,
tužnoj ženi žalosnici.

(*Isto*)

O Židove, ljudi zali,
Bogu mrski i neznani ...

(*Isto*)

... sin moj dragi, moja dika,
tuga moja prèvelika,
ja bim tebe nigovala
ter suzami zalivala. . .

(*Isto*)

Plačem ništar ne dobivaš,
ner ča sebi smrt zađivaš.

(*Isto*)

Poidi skoro, verni sluga ...

(*Isto*)

Narodna misao, narodna sintagmatika, poredba, epska i lirski pjesma, jezičnominižaturni oblici usmene književnosti kao svjetovni rekviziti dat će realan pečat konfesionalnom tekstu, i likovi će djelovati plastičnije. Konfesionalno i svjetovno, kao i usmeno i pisano, ni u jednome razdoblju nisu činili kompaktniju cjelinu kao u srednjem vijeku; bit poezije i bit molitve čine jedinstvo katarze, budući da su se u srednjem vijeku slili u jednu kategoriju. U tome bi trebalo tražiti uzroke zašto navodno nema svjetovne poezije u srednjem vijeku.

Za ilustraciju reljefnosti lika tek dvije-tri potvrde iz dramskog teksta *Muka Spasitelja našega*, koji je zapisan u glagoljskom rukopisu iz godine 1556.⁵²

... i tu Magdalena, razumivši govoren'je Isusovo, pokaj se i lamajući prsi počni govoriti.

(reagirajući u skladu s narodnom mišlju pri svemu što ga loš čin izaziva kod savjesna čovjeka — narodna je misao izražena većim brojem narodnih poslovice, od kojih su neke i formom vrlo bliske primjeru što ga navodimo. I u ovoj didaskaliji nalazimo imperativ umjesto prezenta, što dakako nasuprot i postojećim prezentima ima stilsku opravdanost):

Ojme mani boleznivi,
da me tako Isus krivi,
bolje biše mrtvi biti
neg mi (v) grisih zlo živiti.
Ojme ča ću učiniti,
zač mi j' grišni v muke priti.
Tebi, svite, ja služeći
grihov mojih broj je veći
nego piska na brig mora,
koliko zemlja trave gojit,
još veći je broj grihov mojih ...

Tu Isus prišadši na vrata crikvena reci:

... da budu v tebi mati jedina
jisti meso svoga sina,
a to, grade mnogo tužni,
vsega smrada pun i kužni ...

Spicijar reci:

Prisežu vam verom na to ...

(Magdalena reci:)

... Čin' mi listo v milost priti,
grihov mojih odrišiti,
kih je veći broj i čislo
*nego j' listja na svit prišlo ...*⁵³

Tu se Kajfa dvigni gori proti centurionu i reci:

Stante gore, verne sluge ...
Rad bih riči ritkih dosti
ter mu živu razbit kosti.

⁵² *Muka Spasitelja našega* pjevala se: za jedan dio *Muke* u rukopisu dan je notama uzorak pjevanja, što je jedina potvrda glazbene notacije u hrvatskih glagoljaša.

⁵³ Ova poredba, kao i neke druge navedene, narodne su, no podsjećaju i na borbene dvostihe iz II. svjetskog rata. Isto je i s pjesmom *Na Kordunu grob do groba*, koja je vrlo srodna dramskim pjesmama iz kruga *Muke Isusove*. Također je duboke prošlosti i poslovice *Tude nećemo, svoje ne damo*, što sve skupa pokazuje kako se i najdaljom prošću bije boj za sadašnjost. I kako su se usmeno i pisano prepleli i kako usmeno postaje pisanim (i obratno) a pisano ponovno usmenim.

Tu učenici pobignu od Isusa, a Isus reci Petru:

Nož postavi v misto svoje,
to j' naučen'je, Petre, moje,
jer ki godi nožem tira,
pak od noža on umira . . .
Stup na prvu, zalo sime,
sam proklinjam moje ime.

Funkcionalnost narodne sintagmatike i narodne konstrukcije ilustrirat ćemo i primjerom iz *Prikazanja o uskrsnuću Isusovu*, koji je sačuvan u *Tkonskom zborniku*⁵⁴. Oni uvjerljivo ocrtavaju psihološku napetost na sceni i pridonose dramskom učinku teksta:

Reku vsi vrazi:

Nu ga brzo pogubimo, našu volju vrh njega spunimo!

Odgovori Satana umiljeno:

Molju vas, *bratja moja draga, malo me poslušajte!*

Sada reci djaval Iprocel:

Ne moli nas ništare, zač te nećemo slišati, toliko si lagal nami koliko jure preveliko. A vas svituju, moji dragi tovariši, nu vsi prestanite k smrti njega *za bolje vaše*; i kako mene vidite čineći sada, *udri vsaki kako psa nevernoga*.

Satana *prostri se na zemlju kako mrtav*, a djavli ga ponesu v limb s trusom i smradom, s plačem i vapjem.

Kulminacija prisutnosti usmene pjesme, posebno lirske, našla se u legendi o mucu i smrti svete Margarite. Ta latinska legenda širila se i prevodila na narodne jezike. Prije nego što se potkraj 15. stoljeća stala drammatizirati, živjela je u stihovima.

U *Zadarskom rukopisu* iz 17. stoljeća navedeno je na kraju ditanje: *Lit tisuća pet sat više*. U tome rukopisu početak je narodno-pastoralno intoniran.⁵⁵ Riječ je zapravo o oblikovanju ove drammatizirane svetačke legende općim mjestima usmene lirske pjesme. Potvrdu toga naći ćemo u više zbornika, ali najadekvatnije paralele pruža Delorkova *Ljuba Ivanova*.⁵⁶

Bude sveta Mare ovce pasti i pasući bude pisam piti ovako:

Trava reste, cvate cvitak,	da ste site sve na volju.
reste zdravje, dobar žitak;	Po travici toj zeleni
Pasite se, ovce zdrave,	ja ću brati cvit rumeni,
zeleno je dosta trave.	ter ću sebi venac viti,
Ne st/r/aš'te se ljuta vuka	dokle trava vas nasiti.
ni ovoga moga pruta,	Pasite se, ovce mile,
Pas'te s mirom pu tom polju,	sve ste lipe, sve ste bile;

⁵⁴ Izdao ga je Fancev u Gradi, 1939, XIV.

⁵⁵ Obradila je ovaj motiv i narodna pjesma *Ovce pase Zadarkinja Mare*.

⁵⁶ *Ljuba Ivanova*. Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji. Split, 1969.

Pasite se prez obzira,
da pastirom date sira,
Ki češlaju vaši runi,
da su lipa vlasa puni.
Pastiri vas hoće prati,
bistre vode napajati,

Da vam u prud paša bude,
ne bledite, pas'te svude.
Trava reste, rumen cvitak,
vam, ovčice, dobar žitak.
Ja sam venac opravila,
na glavicu postavila.

Olibri promini obraz i čini ju sebi priveriti govoreći:

Nuder, ženo, malo simo,
od kuda si, neka vimo?
Pravi meni, koga s' roda,
ka li jesu tva gospoda?

Nu jesi li prosta žena
ali si raba zakupljena?
Kti nam pravo povidati,
ter se nemoj strahu dati.

Prijenos legende o mucu i smrti svete Margarite u hrvatski te-
kao je od proznoga oblika preko stihova do dramatizacije osme-
račkim dvostisima. Najstariji sačuvani prijevod u prozi nalazi se
u *Borislavićevu zborniku* (1375). Ovaj je prijevod ostvaren, s jedne
strane, uz pomoć stalnih liturgijskih mjesta (narodu također op-
ćepoznatih i svakodnevno ponavljanih te blagdanom u crkvi redov-
no slušanih, iako u pravilu ne i prenošenih u poetiku usmene knji-
ževnosti): *v' ime g(ospod)a n(a)šego isusa hrista ki slēpih prosvēti.
glusih' slišati stvori. mrtvih' vskreši* (267); ... *blažena margarita ...
m(u)čena bi ...* (267); ... *margarita d(u)hom s(ve)tīm' napl'nena
bēše ot utrobi matere svoee kako rojena bi ...* (268); *pomozi me
g(ospod)i b(o)ž(e) moi. spasi me. ne ostavi me v roke nečistivih* (269);
*tada prizivaši ime g(ospod)a boga judēi propeše s(ve)ta margarita
otvēšća. nevērni judēi* (269); ... *a onō pribivat' v v(ē)ki i kralēvstvo
ego ne budetō konca* (270); ... *o(t)če sirotō. sudiē vdovicō. istinni
svēte ot svēta* (273); ... *ime tvoe e b(la)ženo i sl(a)vno vō (v(ē)ki
vēkova am(e)nō* (271); *ti esi sudacō živih' i mrtvih'* (273); ... *pri-
hojahu ei s strahom' b(o)žim'* (273); *h(va)li vdaju tebi g(ospod)i ...*
275); *pribjeziče vsē(h) grēšnikov* (275); *uzdržatelju i začititelju
d(u)šō* (275). Ove i slične liturgijske formule ovdje su kompozicijski
tvorbene, ocrtavaju lik Margarite kao svetice, iako im je u re-
dovitoj liturgijskoj praksi uloga posve drugačija. Autor se svjesno
njima služi kao nečim što mu je vrlo poznato i što može imati funk-
ciju stilotvornosti.

S druge strane, prozni je prijevod realiziran i narodnom sintag-
matikom, narodnom poredbom, ponegdje i nepotpunom poslovi-
com kao efektivnijim izričajem od tzv. prave poslovice, scenama iz
narodnoga života, pa čak i elementima narodne pjesme. Tako je lik
svete Margarite komponiran i atributima i postupcima kreposne
djevojke iz naroda. I zacijelo su u kasnijem razdoblju svi ti ele-
menti potakli dramatizaciju obilatijim rekvizitima usmenoga stva-
ralaštva. Autor je očito i liturgijska i narodna stalna mjesta osjećao
kao jednu cjelinu. Primjere što sam ih naveo i primjere koji slijede
kao potvrda adaptacije narodnih izričaja, povezuje i objumljuje u

nerazlučivo jedinstvo percepcija slušanosti: ... *ki ni nimó pružahu ni sebi* (267); ... *d(è)va margarita pasiše ovce doike svoee s inimi d(è)vami vrstami svoimi* (267); ... *kako divoičice mlade čtenie čtušće* (267); ... *ljubljaše ju kako da bi ot ne rojena* (268); *stvorena esm' kako rebac' èt' v mreži i kako riba na udici* (269); a olibri pove(e)le ei priti prèda se i reče ei *ot koga roda esi izvēsti mnè* (269); ... *kako se imenuješó* (269); ... *i dobro budetó tebi kako i mnè* (270); o *ne-sramni pse* ... (271); *i krvó ee k(a)ko ot vrutka prečistoga ishoēše* (271); ... *pusti me protivu protivniku moemu licem k licu* (272); ... *vladavac olibri pov(e)lè ju v tamnicu tamnu zatvoriti* (272); *ča emu naudih' ne vèmh'* (273); ... *s(ve)ta margarita stvorena bi k(a)ko trava blèda* ... (273); ... *ere sam sirota esmó skrbna* (274); *strah smrtni pade na nju* (274); ... *s(ve)ta margarita èt dèvla za vlasi i vrže ga na z(e)mlju* (275); ... *čudno e da mlada d(è)voika premože o(t)ca i materó i v(a)só rod' svoi i g(ospod)a slèdila e* (276); *umilni jure ne uslišu slovo ot ust tvojih'. požri ego z(e)mla* (276); *margarita pristani k' mni* ... *i dobro tebi budetó* (276).

Prozni tekst legende o mucu i smrti svete Margarite primjer je više da su jezik i stil hrvatske pisane književnosti izrasli iz usmene osnovice. U daljnjem toku: duhovno pjesništvo i dramsko pjesništvo, ako su i strane provenijencije, i bez obzira na to jesu li i koliko su interferirani s usmenom književnošću, već su dugi niz stoljeća i narodni i usmeni.

C. Kritičko-sintetički pregled

Prvo što je uočljivo iz navedene analize jest, da je usmena književnost u vrijeme srednjega vijeka živo prisutna u narodu svim svojim oblicima (i to treba kazati) te da je intenzivno i svestrano djelovala na pisanu književnost. Svaki oblik usmenoga izražavanja i sve usmene književne vrste inkorporirane su u pisano djelo. Također i obratno: sve vrste pisane srednjovjekovne književnosti nose u sebi fakturu usmenoga stvaralaštva. U načelu, što je tekst svjetovniji, usmena je književnost u njemu prisutnija, odnosno što je više usmenoga u pisanome, djelo je uspjelije. Nazočnost usmene u pisanoj književnosti funkcionalno je uvjetovana: o poetici pisanoga djela ovisit će koji će se oblik s druge strane recipirati i u kojoj će mjeri biti inkorporiran.

U pisanoj su književnosti, dakle, prisutne i epska pjesma, i lirski pjesma, i poslovice, i zagonetka, i pripovijetka, i retorika. I to tako, da oblik usmene književnosti odgovara obliku pisane književnosti. Ali i drugačije, zavisno o specifičnim unutrašnjim potrebama teksta, dakle opet umjesno: neka će djela svoj prozni izraz

graditi i epskom i lirskom pjesmom i mikrostrukturama, a ne samo pripovijetkom; neka će prozna djela inkorporirati narodne stihove cjelovito ili prekidajući ga proznim dodacima, i tako između ostaloga ritmizirati svoju rečenicu. Drugi će u sebe npr. unositi i poslovice, zagonetke, lirske i epske pjesme, prilagođujući ih strukturi pisanoga djela, ali počesto i tako da se struktura pisanoga djela mijenja i ravna prema strukturi oblika iz usmene književnosti. Treći će pak u svoje pjesništvo npr. umetati nestihovane forme, ali opet tako da poetika jednoga oblika djeluje na poetiku drugoga oblika i tako da primjer iz usmene književnosti podržava osnovnu ideju i estetski doživljaj pjesme.

Već gotove pojedine književne forme pisana će književnost jednostavno preuzeti od usmene književnosti. Metričku shemu također. Metar pisane književnosti gradit će se i na ritmu pojedinih oblika usmenoga stvaralaštva.

Usmena književnost susretat će se, dodirivat će se, prepletat će se i s ostalim umjetnostima (s glazbom, slikarstvom, građevinarstvom i drugim). I njima će podizati umjetničku vrijednost i podržavati oblikovnu i razvojnu sposobnost.

Sve će se to događati zahvaljujući njezinome povlaštenom položaju sve tamo od pojave književnosti u ljudskom društvu. A takav položaj stekla je svojom umjetničkom vrijednošću i izgrađenošću svojih oblika.

Djela usmene književnosti poslužit će i za ocrtavanje lokalnoga kolorita, za autentično oblikovanje likova, za oslikavanje određene atmosfere, za retoričko uvjeravanje, posebno kao adekvat u preradama stranih predložaka. Sve to zajedno u iznimno velikom opsegu.

Mjesta na kojima se dvije poetike horizontalno susreću, dodiruju i preplavljaju na pisanoj i usmenoj vertikali obilježena su svim podacima poetike usmenoga, svime što je činilo poetiku kojoj se primatelj obraća. A primatelj u pisanoj književnosti obraća se poetici usmene književnosti, jer su njezini elementi prodorniji, razvijeniji od receptivne pisane književnosti. Oni mu se zapravo svojom vrijednošću i svojom brojnošću nameću. To je zapravo glavni globalni uzrok utoku usmene u pisanu književnost.

O poetici pak usmenoga djela odnosno njegovoj brojnoj slušačkoj publici, koja je najtješnje bila vezana i uz poetiku pisane (zapisivane) književnosti, ovisilo je i specifično književno protjecanje u suprotnome smjeru.

Pisana srednjovjekovna književnost obogatila je usmenu za jednu novu dimenziju. Adaptirala se poetici usmene književnosti, ali ju je i mijenjala. Što je pisana bila bliže oltaru, lakše je i više postajala integralnim dijelom usmene književnosti.

U svim razdobljima paralelnoga toka, od početaka pismenosti do danas, usmene i pisane nacionalne književnosti elementi obiju struktura kolali su u oba smjera, ali od renesansnoga razdoblja naovamo glavna struja tekla je ipak od usmenoga prema pisano-me, i još u takvom opsegu i snazi, da se obratan smjer u usporedbi s ovim može slobodno zanemariti. U srednjem je vijeku taj raz-mjer drugačiji. Nije ipak, kako se očekivalo, obratan. Za razliku od ostalih razdoblja, u srednjem vijeku usmena i pisana književ-nost tako se interferiraju, da su obje književnosti i emisijske i re-ceptivne. Razlog tome obostranome inkorporiranju jest u tome, što kategorija usmenosti i kategorija pisanosti pri interferenciji for-miraju zajedničko područje što ga određuje kategorija slušanosti. I usmena, a dobrim dijelom i pisana književnost, namijenjene su slušnoj percepciji.

Pri svemu tome treba imati na umu da se obilan obostrani ut-jecaj ne odražuje istim učinkom na obje strane, i posljedice inter-ferencije nisu podjednake u jednoj i drugoj književnosti. Pri srazu odnosno prožimanju pisana je književnost ona koja će kvalitetom više dobiti; ona će se oblikovati postupcima usmene književnosti, njoj su potrebne posuđenice da bi stala na vlastite noge i njoj je potreban prvotan impuls. S druge strane, usmena je književnost izgrađenošću oblika i brojnošću estetskih vrijednosti već odavno provjerena, i sve ono što je preuzela od pisane književnosti zadr-žat će se u rukavcima široke i duboke matice. Prisutnost usmene u pisanoj srednjovjekovnoj hrvatskoj književnosti pridonosi u znat-noj mjeri i tome što o njoj možemo govoriti ne samo kao o dijelu europskoga kruga nego i o njezinoj samobitnosti, pa čak uvjetno i o samoniklosti. Tako je valjda i s književnostima nekih drugih naroda. Stavovi koji negiraju samobitnost nacionalnih književnosti u srednjem vijeku ne uzimaju u obzir sveukupni književni korpus pojedinoga naroda, nego se služe isključivo geografsko-historijskom metodom prateći migraciju praoblika odnosno motiva, i nisu pre-vladali vremensku distanciju. Iz jedne daleke perspektive, gledana deduktivno, vjerojatno bi i suvremena europska književnost pala pod isto iskušenje. Svojom usmenom komponentom hrvatska je književnost samonikla; podržana tom tradicijom, i pisana književ-nost poprima odlike samoniklosti.

Odrednici samobitnosti navlastito pridonosi opis jezika i stila pisane srednjovjekovne književnosti, čija je osnova nesumnjivo us-mena i hrvatskonarodna. Ako je išta u književnosti srednjega vije-ka kod Hrvata očito, onda je zacijelo to, da će jedna buduća stilisti-ka ovoga razdoblja istaknuti usmenu komponentu kao primarnu. Vjerujem da i ovaj rad tome pridonosi. Nazočnost biblijskoga i kancelarijskoga stila također je uočljiva, ali je usmenost toliko sti-lotvorna, da se sve ostalo potiskuje prema rubovima, gdje postaje i ostaje rudimentarnim.

Od najranijih razdoblja usmena rečenica tvori sve oblike pisanoga, bez obzira na to je li riječ o izvornome tekstu, prijevodu ili možda adaptaciji. I transmisija usmene rečenice u pisanu kreativno je izbirljiva, pa je i estetično ostvarena, o čemu je srednji vijek i inače dosljedno brinuo. Neprebrojivost narodne sintagmatike u svim književnim oblicima, narodnih sintaktičkih sklopova, općih mjesta usmenoga stvaralaštva, narodna dikcija, jezik i stil narodnoga pripovjedača i razgranata narodnoprivjedna motivika u svim proznim vrstama pa posudba kompozicijskih postupaka, sve to korjenito određuje stilistiku hrvatskoga književnog jezika u srednjemu vijeku.

Izraz i stil knjiga koje su služile crkvi za vjersku službu, jezik i stil svih drugih konfesionalnih i svjetovnih djela, izgrađivan je sredstvima kojima se narod služio u svom umjetničkom i svakodnevnom govorenem izražavanju. A i u pogledu sveukupnog društvenog života, pisac iz naroda reagirao je onako kako je u skladu sa sredinom shvaćao svijet. Sve što bi bilo izvan toga, djelovalo bi mu neprirодно, pa bi svojom riječju pružao otpor. Usmena književnost u pisanome djelu srednjovjekovne Hrvatske potvrđuje je o neodvojivosti pisca od vlastita naroda i od narodne književne i općekulturne tradicije. Zacijelo je u pravu suvremeni hrvatski književnik Šime Vučetić kada kaže, kako nije slučajno što su baš na hrvatskome primorju prvi put zabilježene naše usmene pjesme, što bi svakako trebao biti dokaz već duge povezanosti naših pisaca s usmenim stvaralaštvom. Isprepletenost dviju poetika u srednjemu vijeku navodi nas na pomisao, da su u to doba svi hrvatski krajevi bili i epski, i lirski, i prozni. Srednji se vijek očituje jedinstvom i cjelovitošću pisane književnosti hrvatske, također i usmene književnosti hrvatske na čitavom nacionalnom području, a posebno cjelovitošću njihove interferencije, što je već u to doba činilo bitnu razliku pisane književnosti od pisanih književnosti drugih naroda i usmene književnosti od usmenih književnosti drugih naroda.

Prenos
Usmeno u pisanome nije određivo razvojnom krivuljom od početaka pismenosti do postmedijevske stilske formacije. Odrđivo je samo time, koliko dijakronija pisano djelo privodi svjetovnome obilježju. I upravo taj podatak označuje onu kvantitetu i kvalitetu kasnoga srednjega vijeka, koje će na prijelazu u novu stilsku formaciju prenijeti domaći usmeni poticaj. Postupnost prijelaza u novu formaciju ide upravo tim putem: od konfesionalnoga prema svjetovnome uz pomoć usmenoga, i kada taj prijelaz biva ostvaren, konfesionalno pisano i usmeno stvaralaštvo razilaze se.

Na temeljima srednjega vijeka izrast će i trajat će sve do danas tri književne vertikale: usmena književnost, pisana književnost sa svim odlikama predrenesansnoga doba, i pisana književnost svjetovnoga tipa. Ova posljednja obraćat će se u svim razdobljima za potporu usmenoj vertikali, dok će druga trajati primarno na

onome što može crpsti pa tek onda razraditi iz srednjovjekovnoga temelja, i odupirat će se uslugama usmenoga stvaralaštva. I sve će one činiti cjelinu zadovoljavanja ljudskih duhovnih i intelektualnih zahtjeva. Nemojmo se pri tome zavaravati i misliti da je srednjovjekovna vertikala već davno prelomljena. Ona i danas, s jedne strane ima brojnu i vjernu publiku koja se ne osipa, a s druge strane rezultirala je i pristojnim brojem ostvaraja klasičnoga obilježja. Bez obzira na to zastupali mi »stanovište sadašnjosti« ili »stanovište prošlosti« odnosno fiktivni historijski rekonstrukcionizam ili historijski apsolutizam (Wellek-Warrenov je historijski perspektivizam u tom smislu već načelno neuvjerljiv a da bi bio primjenljiv), pisana književnost srednjega vijeka podržana usmenim stvaralaštvom estetska je tvorevina.

Europski kontekst hrvatske srednjovjekovne književnosti s obzirom na Istok i s obzirom na Zapad, dakako, nedvojen je, ali adaptacija preuzimanoga i kreacija zasnovana isključivo na vlastitome čine u europskoj horizontali i u književnopovijesnome i u književnoestetskome pogledu više specifičnih nacionalnih jedinica, među kojima je i brojnošću primjera i njihovom estetskom vrijednošću posebno bogat hrvatski srednjovjekovni oikotip. Tome je usmena književnost dala svoj dostatan prilog; on se pokazao bitnim oblikovnim elementom poetike hrvatske pisane književnosti. Usmena je književnost s obzirom na vrijeme i s obzirom na ulogu što ju je odigrala u tome dalekome vremenu, zapravo, revolucionirala jedan književnostvaralački proces koji je tada istom počeo nicati i rasti, da bi uskoro narastao a poslije i vrlo uspješno i kontinuirano trajao kao hrvatska pisana književnost. Tekstovi anonimnih pojedinaца iz naroda i ponarođivani tekstovi namijenjeni crkvenoj uporabi tijekom nadolazećih kulturnih i društvenih promjena, navlastito nastupom preporodnih ideja, postupno će prerasti u novu kvalitetu što je određuje svjetovnograđanski humanističkorenesansni stil.

»Malo je primjera u svjetskim književnostima«, veli Frangeš,⁵⁷ »toliko prisne i u isto vrijeme toliko uzročne veze između pučkoga i umjetnoga stvaralaštva kao što je u hrvatskoj. Pogrešno je stoga zanimanje za usmenu književnost i njezino objašnjenje vezati vremenski uz razdoblje romantizma odnosno, možda, predromantizma. Ta i začinjavce moramo, u izvjesnom smislu, ocjenjivati kao pučke usmene stvaraoce; a Šižgoričev primjer svjedoči o cjelovitu semantičkom sustavu usmene književnosti koji neometano funkci-

⁵⁷ Ivo Frangeš, *Drevni glasi*. Nacrt hrvatske književnosti do preporoda, »Forum«, Zagreb 1977, br. 3, str. 333-334.

onira već sredinom XV. stoljeća; posebno kao lirski izraz. Još je potpuniji dokaz toj tvrdnji divna pregršt anonimnih stihova u znamenitom Ranjininu zborniku gdje uz rafinirane trubadurske pjesme Džora Držića i Šiška Menčetića stoje pjesme za koje se ne usuđujemo sa sigurnošću ustvrditi da su doslovno narodne, ali ih, s puno razloga, od Jagića naovamo, zovemo 'pjesmama po narodnu'. No upravo činjenica da je zapisivač, po svoj prilici, narodne pjesme 'prilagođavao' općem duhu svoga zbornika, odnosno poezije koju je u zbornik uključio, svjedoči i o srodnosti tih dvaju tipova poezije i o mogućnosti da se ta srodnost izrazi upravo sakupljačevim načinom. Otada unaprijed toliko tragova usmene poezije u hrvatskoj umjetnoj književnosti!«